CHUNILAL GANDHI VIDYABHAVAN, SURAT

Shastri Dinmanishankar Pustak-Bhandara

No.: 367 Subject: Puranic lit

Title: Bhagavadagitā

Author: — Scribe: —

Date of the work: — Date of the Ms.: —

Place of the work: — Place of the Ms.: —

Size: 8.4" by 3.9" Extent: 61 foll.

Language: Sanskrit Script: Devanāgarī

Remarks: Begins and Ends abruptly

शरणं व्रजेति शक्तिः। अहं त्वां सर्वपापेभ्यो मोक्षयिष्यामि मा शुच इति कीलकं। नैनं छिंदंति शस्त्रा
णि नैनं दहति पावक इत्यंगुष्ठाभ्यां नमः। न चैनं क्लेदयंत्यापो न शोषयति मारुत इति तर्जनीभ्यां नमः।
अछेद्योयमदाह्योयमक्लेद्योशोष्य एव चेति मध्यमाभ्यां नमः। नित्यः सर्वगतः स्थाणुरचलोयं सनातन
इत्यनामिकाभ्यां नमः। पश्य मे पार्थ रूपाणि शतशोथ सहस्रशः। इति कनिष्ठिकाभ्यां नमः। नानाविध
ानि दिव्यानि नानावर्णाकृतीनि चेति करतलकरपृष्ठाभ्यां नमः। नैनं छिंदंति शस्त्राणीति हृदयाय न
मः। न चैनं क्लेदयंत्याप इति शिरसे स्वाहा। अछेद्योयमदाह्योयमिति शिखायै वषट्। नित्यः सर्वग

तःस्वाहाफरितिकवचायहुं। पश्यमेपार्थरूपाणीतिनेत्रत्रयायवौषट्। नानाविधानिदिव्यानी
त्यस्त्रायफट्। श्रीकृष्णप्रीत्यर्थेजपेविनियोगः॥ अथध्यानं॥ पार्थायप्रतिबोधितांभगवतानारा
यणेनस्वयंव्यासेनग्रथितांपुराणमुनिनामध्येमहाभारते॥ अद्वैतामृतवर्षिणींभगवतीमष्टादशा
ध्यायिनीमंबत्वामनुसंदधामिभगवद्गीतेभवद्वेषिणीं॥ १॥ नमोस्तुतेव्यासविशालबुद्धेफुल्लार
विंदायतपत्रनेत्र। येनत्वयाभारततैलपूर्णःप्रज्वालितोज्ञानमयःप्रदीपः॥ २॥ प्रपन्नपारिजा
तायतोत्रवेत्रैकपाणये। ज्ञानमुद्रायकृष्णायगीतामृतदुहेनमः॥ ३॥ सर्वोपनिषदोगावोदोग्धा

गोपालनंदनः। पार्थोवत्सःसुधीर्भोक्तादुग्धंगीतामृतंमहत्॥ ४॥ वसुदेवसुतंदेवंकंसचाणूरमर्द्दनं। दे
वकीपरमानंदंकृष्णंवंदेजगद्गुरुं॥ ५॥ भीष्मद्रोणतटाजयद्रथजलागांधारनीलोत्पला। शल्यग्राह
वतीकृपेणवाहिनीकर्णेनवेलाकुला। अश्वत्थामविकर्णघोरमकरादुर्योधनावर्त्तिनी। सोत्तीर्णा
खलुपांडवैरणनदीकैवर्त्तकःकेशवः॥ ६॥ पाराशर्यवचःसरोजममलंगीतार्थगंधोत्कटंनाना
ख्यानककेसरंहरिकथासंबोधनाबोधितं। लोकेसज्जनषट्पदैरहरहःपेपीयमानंमुदाभूयाद्भारत
पंकजंकलिमलप्रध्वंसिनःश्रेयसे॥ ७॥ मूकंकरोतिवाचालंपंगुंलंघयतेगिरिं। यत्कृपातमहंवंदे

गी० ३

परमानंदमाधवं ॥ ८ ॥ यंब्रह्मावरुणेंद्ररुद्रमरुतःस्तुन्वंतिदिव्यैःस्तवैर्वेदैःसांगपदक्रमोपनिषदैर्गा
यंतियंसामगाः । ध्यानावस्थिततद्गतेनमनसापश्यंतियंयोगिनोयस्यांतंनविदुःसुरासुरगणादे
वायतस्मैनमः ॥ ९ ॥ इतिध्यानं ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ धर्मक्षेत्रेकुरुक्षेत्रेसमवेतायुयुत्सवः । माम
काःपांडवाश्चैवकिमकुर्वतसंजय ॥ १ ॥ संजयउवाच ॥ दृष्ट्वातुपांडवानीकंव्यूढंदुर्योधनस्त
दा । आचार्यमुपसंगम्यराजावचनमब्रवीत् ॥ २ ॥ पश्यैतांपांडुपुत्राणामाचार्यमहतींचमूं । व्यूढं
द्रुपदपुत्रेणतवशिष्येणधीमता ॥ ३ ॥ अत्रशूरामहेष्वासाभीमार्जुनसमायुधि । युयुधानोवि ३

राटश्चद्रुपदश्चमहारथः ॥ ४ ॥ धृष्टकेतुश्चेकितानःकाशिराजश्चवीर्यवान् । पुरुजित्कुंतिभोजश्च
शैब्यश्चनरपुंगवः ॥ ५ ॥ युधामन्युश्चविक्रांतउत्तमौजाश्चवीर्यवान् । सौभद्रोद्रौपदेयाश्चसर्वएवम
हारथाः ॥ ६ ॥ अस्माकंतुविशिष्टायेतान्निबोधद्विजोत्तम । नायकाममसैन्यस्यसंज्ञार्थंतान्ब्रवीमि
ते ॥ ७ ॥ भवान्भीष्मश्चकर्णश्चकृपश्चसमितिंजयः । अश्वत्थामाविकर्णश्चसौमदत्तिस्तथैवच ।
८ ॥ अन्येचबहवःशूरामदर्थेत्यक्तजीविताः । नानाशस्त्रप्रहरणाःसर्वेयुद्धविशारदाः ॥ ९ ॥ अ
पर्याप्तंतदस्माकंबलंभीष्माभिरक्षितं । पर्याप्तंत्विदमेतेषांबलंभीमाभिरक्षितं ॥ १० ॥ अथव्यव

सर्वेषु यथाभागमवस्थिताः। भीष्ममेवाभिरक्षंतु भवंतः सर्व एव हि ११ तस्य संजनयन्हर्षं कुरु
वृद्धः पितामहः। सिंहनादं विनद्योच्चैः शंखं दध्मौ प्रतापवान् १२ ततः शंखाश्च भेर्यश्च पणवान
कगोमुखाः। सहसैवाभ्यहन्यंत स शब्दस्तुमुलोऽभवत् १३ ततः श्वेतैर्हयैर्युक्ते महति स्यंदने।
स्थितौ। माधवः पांडवश्चैव दिव्यौ शंखौ प्रदध्मतुः १४ पांचजन्यं हृषीकेशो देवदत्तं धनंजयः। पौ
ड्रं दध्मौ महाशंखं भीमकर्मा वृकोदरः १५ अनंतविजयं राजा कुंतीपुत्रो युधिष्ठिरः। नकुलः स
हदेवश्च सुघोषमणिपुष्पकौ १६ काश्यश्च परमेष्वासः शिखंडी च महारथः। धृष्टद्युम्नो विराट

श्च सात्यकिश्चापराजितः १७ द्रुपदो द्रौपदेयाश्च सर्वशः पृथिवीपते। सौभद्रश्च महाबाहुः शंखान्
दध्मुः पृथक्पृथक् १८ स घोषो धार्त्तराष्ट्राणां हृदयानि व्यदारयत्। नभश्च पृथिवीं चैव तुमुलो व्य
नुनादयन् १९ अथ व्यवस्थितान्दृष्ट्वा धार्त्तराष्ट्रान्कपिध्वजः। प्रवृत्ते शस्त्रसंपाते धनुरुद्यम्य पां
डवः २० हृषीकेशं तदा वाक्यमिदमाह महीपते। सेनयोरुभयोर्मध्ये रथं स्थापय मेऽच्युत २१
यावदेतान्निरीक्षेऽहं योद्धुकामानवस्थितान्। कैर्मया सह योद्धव्यमस्मिन्रणसमुद्यमे २२ यो
त्स्यमानानवेक्षेऽहं य एतेऽत्र समागताः। धार्त्तराष्ट्रस्य दुर्बुद्धेर्युद्धे प्रियचिकीर्षवः २३ संजय उ

वाच ॥ एवमुक्तो हृषीकेशो गुडाकेशेन भारत ॥ सेनयोरुभयोर्मध्ये स्थापयित्वा रथोत्तमं ॥ २४
भीष्मद्रोणप्रमुखतः सर्वेषां च महीक्षितां ॥ उवाच पार्थ पश्यैतान्समवेतान्कुरूनिति ॥ २५ ॥ तत्रा
पश्यत्स्थितान्पार्थः पितॄनथ पितामहान् ॥ आचार्यान्मातुलान्भ्रातॄन्पुत्रान्पौत्रान्सखींस्तथ
॥ २६ ॥ श्वसुरान्सुहृदश्चैव सेनयोरुभयोरपि ॥ तान्समीक्ष्य स कौंतेयः सर्वान्बंधूनवस्थिता
न् ॥ २७ ॥ कृपया परयाविष्टो विषीदन्निदमब्रवीत् ॥ अर्जुन उवाच ॥ दृष्ट्वेमं स्वजनं कृष्ण युयु
त्सुं समुपस्थितं ॥ २८ ॥ सीदंति मम गात्राणि मुखं च परिशुष्यति ॥ वेपथुश्च शरीरे मे रोमहर्षश्च ज २ ५

यते ॥ २९ ॥ गांडीवं स्रंसते हस्तात्त्वक्चैव परिदह्यते ॥ न च शक्नोम्यवस्थातुं भ्रमतीव च मे मनः ॥ ३० ॥ नि
मित्तानि च पश्यामि विपरीतानि केशव ॥ न च श्रेयोनुपश्यामि हत्वा स्वजनमाहवे ॥ ३१ ॥ न कांक्षे वि
जयं कृष्ण न च राज्यं सुखानि च ॥ किं नो राज्येन गोविंद किं भोगैर्जीवितेन वा ॥ ३२ ॥ येषामर्थे कांक्षि
तं नो राज्यं भोगाः सुखानि च ॥ त इमेवस्थिता युद्धे प्राणांस्त्यक्त्वा धनानि च ॥ ३३ ॥ आचार्याः पि
तरः पुत्रास्तथैव च पितामहाः ॥ मातुलाः श्वसुराः पौत्राः श्यालाः संबंधिनस्तथा ॥ ३४ ॥ एतान्न हंतु
मिच्छामि घ्नतोपि मधुसूदन ॥ अपि त्रैलोक्यराज्यस्य हेतोः किं नु महीकृते ॥ ३५ ॥ निहत्य धार्तराष्ट्र

नःकाप्रीतिःस्याज्जनार्दन।पापमेवाश्रयेदस्मान्हत्वैतानाततायिनः॥३६॥तस्मान्नार्हावयंहंतुं
धार्त्तराष्ट्रान्स्वबांधवान्।स्वजनंहिकथंहत्वासुखिनःस्याममाधव॥३७॥यद्यप्येतेनपश्यंतिलोभो
पहतचेतसः।कुलक्षयकृतंदोषंमित्रद्रोहेचपातकं॥३८॥कथंनज्ञेयमस्माभिःपापादस्मान्निवर्त्ति
तुं।कुलक्षयकृतंदोषंप्रपश्यद्भिर्जनार्दन॥३९॥कुलक्षयेप्रणश्यंतिकुलधर्माःसनातनाः।धर्मे
नष्टेकुलंकृत्स्नमधर्मोभिभवत्युत॥४०॥अधर्माभिभवात्कृष्णप्रदुष्यंतिकुलस्त्रियः।स्त्रीषुदुष्टासु
वार्ष्णेयजायतेवर्णसंकरः॥४१॥संकरोनरकायैवकुलघ्नानांकुलस्यच।पतंतिपितरोह्येषां ६

लुप्तपिंडोदकक्रियाः॥४२॥दोषैरेतैःकुलघ्नानांवर्णसंकरकारकैः।उत्साद्यंतेजातिधर्माःकु
लधर्माश्चशाश्वताः॥४३॥उत्सन्नकुलधर्माणांमनुष्याणांजनार्दन।नरकेनियतंवासोभवतीत्य
नुशुश्रुम॥४४॥अहोबतमहत्पापंकर्तुंव्यवसितावयं।यद्राज्यसुखलोभेनहंतुंस्वजनमुद्यताः
॥४५॥यदिमामप्रतीकारमशस्त्रंशस्त्रपाणयः।धार्त्तराष्ट्रारणेहन्युस्तन्मेक्षेमतरंभवेत्॥४६॥सं
जयउवाच॥एवमुक्त्वार्जुनःसंख्येरथोपस्थउपाविशत्।विसृज्यसशरंचापंशोकसंविग्नमानसः
॥४७॥इतिश्रीभगवद्गीतासूपनिषत्सुब्रह्मविद्यायांयोगशास्त्रेश्रीकृष्णार्जुनसंवादे

अर्जुनविषादोनामप्रथमोध्यायः॥संजयउवाच॥तंतथाकृपयाविष्टमश्रुपूर्णाकुलेक्षणं॥विषी
दंतमिदंवाक्यमुवाचमधुसूदनः॥१॥श्रीभगवानुवाच॥कुतस्त्वाकश्मलमिदंविषमेसमुप
स्थितं॥अनार्यजुष्टमस्वर्ग्यमकीर्तिकरमर्जुन॥२॥क्लैब्यंमास्मगमःपार्थनैतत्त्वय्युपपद्यते॥क्षु
द्रंहृदयदौर्बल्यंत्यक्त्वोत्तिष्ठपरंतप॥३॥अर्जुनउवाच॥कथंभीष्ममहंसंख्येद्रोणंचमधुसूदन॥
इषुभिःप्रतियोत्स्यामिपूजार्हावरिसूदन॥४॥गुरूनहत्वाहिमहानुभावान्श्रेयोभोक्तुंभैक्ष्यम
पीहलोके॥हत्वार्थकामांस्तुगुरूनिहैवभुंजीयभोगान्रुधिरप्रदिग्धान्॥५॥नचैतद्विद्मःक ७

तरन्नोगरीयोयद्वाजयेमयदिवानोजयेयुः॥यानेवहत्वानजिजीविषामस्तेवस्थिताः॥प्रमुखे
धार्त्तराष्ट्राः॥६॥कार्पण्यदोषोपहतस्वभावःपृच्छामित्वांधर्मसंमूढचेताः॥यच्छ्रेयःस्यान्निश्चितंब्रू
हितन्मेशिष्यस्तेहंशाधिमांत्वांप्रपन्नं॥७॥नहिप्रपश्यामिममापनुद्याद्यच्छोकमुच्छोषणमिंद्रिय
णां॥अवाप्यभूमावसपत्नमृद्धंराज्यंसुराणामपिचाधिपत्यं॥८॥संजयउवाच॥एवमुक्त्वाहृ
षीकेशंगुडाकेशःपरंतप॥नयोत्स्यइतिगोविंदमुक्त्वातूष्णींबभूवह॥९॥तमुवाचहृषीकेशः
प्रहसन्निवभारत॥सेनयोरुभयोर्मध्येविषीदंतमिदंवचः॥१०॥श्रीभगवानुवाच॥अशोच्या

नत्वंशोचस्त्वंप्रज्ञावादांश्चभाषसे॥गतासूनगतासूंश्चनानुशोचंतिपंडिताः॥११॥नत्वेवाहंजातुना
संनत्वंनेमेजनाधिपाः॥नचैवनभविष्यामःसर्वेवयमतःपरं॥१२॥देहिनोस्मिन्यथादेहेकौमा
रंयौवनंजरा॥तथादेहांतरप्राप्तिर्धीरस्तत्रनमुह्यति॥१३॥मात्रास्पर्शास्तुकौंतेयशीतोष्णसुख
दुःखदाः॥आगमापायिनोनित्यास्तांस्तितिक्षस्वभारत॥१४॥यंहिनव्यथयंत्येतेपुरुषंपुरुष
र्षभ॥समदुःखसुखंधीरंसोमृतत्वायकल्पते॥१५॥नासतोविद्यतेभावोनाभावोविद्यतेसतः॥
उभयोरपिदृष्टोंतस्त्वनयोस्तत्वदर्शिभिः॥१६॥अविनाशितुतद्विद्वियेनसर्वमिदंततं॥विनाश ८

नं

मव्ययस्यास्यनकश्चित्कर्तुमर्हति॥१७॥अंतवंतइमेदेहानित्यस्योक्ताःशरीरिणः॥अनाशिनो
ऽप्रमेयस्यतस्माद्युध्यस्वभारत॥१८॥यएनंवेत्तिहंतारंयश्चैनंमन्यतेहतं॥उभौतौनविजानीतोनायं
हंतिनहन्यते॥१९॥नजायतेम्रियतेवाकदाचिन्नायंभूत्वाभवितावानभूयः॥अजोनित्यःशा
श्वतोयंपुराणोनहन्यतेहन्यमानेशरीरे॥२०॥वेदाविनाशिनंनित्यंयएनमजमव्ययं॥कथंसपु
रुषःपार्थकंघातयतिहंतिकं॥२१॥वासांसिजीर्णानियथाविहायनवानिगृह्णातिनरोपराणि॥
तथाशरीराणिविहायजीर्णान्यन्यानिसंयातिनवानिदेही॥२२॥नैनंछिंदंतिशस्त्राणिनैनं

दहतिपावकः॥ नचैनंक्लेदयंत्यापो नशोषयतिमारुतः॥२३॥ अछेद्योयमदाह्योयमक्लेद्योशोष
एवच॥ नित्यः सर्वगतः स्थाणुरचलोयंसनातनः॥२४॥ अव्यक्तोयमचिंत्योयमविकार्योयमुच्य
ते॥ तस्मादेवंविदित्वैनंनानुशोचितुमर्हसि॥२५॥ अथचैनंनित्यजातंनित्यंवामन्यसेमृतं॥ तथापित्वं
महाबाहोनैनंशोचितुमर्हसि॥२६॥ जातस्यहिध्रुवोमृत्युर्ध्रुवंजन्ममृतस्यच॥ तस्मादपरिहा
र्येर्थेनत्वंशोचितुमर्हसि॥२७॥ अव्यक्तादीनिभूतानिव्यक्तमध्यानिभारत॥ अव्यक्तनिधनान्ये
वतत्रकापरिदेवना॥२८॥ आश्चर्यवत्पश्यतिकश्चिदेनमाश्चर्यवद्वदतितथैवचान्यः॥ आश्च

र्यवच्चैनमन्यःशृणोतिश्रुत्वाप्येनंवेदनचैवकश्चित्॥२९॥ देहीनित्यमवध्योयंदेहेसर्वस्यभार
त॥ तस्मात्सर्वाणिभूतानिनत्वंशोचितुमर्हसि॥३०॥ स्वधर्ममपिचावेक्ष्यनविकंपितुमर्हसि॥ धर्म्या
द्धियुद्धाच्छ्रेयोन्यत्क्षत्रियस्यनविद्यते॥३१॥ यदृच्छयाचोपपन्नंस्वर्गद्वारमपावृतं॥ सुखिनःक्षत्रि
याःपार्थलभंतेयुद्धमीदृशं॥३२॥ अथचेत्त्वमिमंधर्म्यंसंग्रामंनकरिष्यसि॥ ततःस्वधर्मंकीर्तिंचहि
त्वापापमवाप्स्यसि॥३३॥ अकीर्तिंचापिभूतानिकथयिष्यंतितेव्ययां॥ संभावितस्यचाकीर्तिर्मरणा
दतिरिच्यते॥३४॥ भयाद्रणादुपरतंमंस्यंतेत्वांमहारथाः॥ येषांचत्वंबहुमतोभूत्वायास्यसि

गी० १०

लाघवं॥३५॥भयाद्रणादुपरतंमंस्यंतेत्वांमहारथाः॥ ८ अवाच्यवादांश्चबहून्वदिष्यंतितवाहि
ताः॥निंदंतस्तवसामर्थ्यंततोदुःखतरंनुकिं॥३६॥हतोवाप्राप्स्यसिस्वर्गंजित्वावाभोक्ष्यसेमहीं।त
स्मादुत्तिष्ठकौंतेययुद्धायकृतनिश्चयः॥३७॥सुखदुःखेसमेकृत्वालाभालाभौजयाजयौ।तता
युद्धाययुज्यस्वनैवंपापमवाप्स्यसि॥३८॥एषातेभिहितासांख्येबुद्धिर्योगेत्विमांशृणु।बुद्ध्यायुक्तो
यथापार्थकर्मबंधंप्रहास्यसि॥३९॥नेहाभिक्रमनाशोस्तिप्रत्यवायोनविद्यते।स्वल्पमप्यस्यधर्म
स्यत्रायतेमहतोभयात्॥४०॥व्यवसायात्मिकाबुद्धिरेकेहकुरुनंदन।बहुशाखाह्यनंताश्च १०

बुद्धयोव्यवसायिनां॥४१॥यामिमांपुष्पितांवाचंप्रवदंत्यविपश्चितः।वेदवादरताःपार्थनान्य
दस्तीतिवादिनः॥४२॥कामात्मानःस्वर्गपराजन्मकर्मफलप्रदां॥क्रियाविशेषबहुलांभोगैश्व
र्यगतिंप्रति॥४३॥भोगैश्वर्यप्रसक्तानांतयापहृतचेतसां।व्यवसायात्मिकाबुद्धिःसमाधौनविधी
यते॥४४॥त्रैगुण्यविषयावेदानिस्त्रैगुण्योभवार्जुन।निर्द्वंद्वोनित्यसत्वस्थोनिर्योगक्षेमआत्मवा
न्॥४५॥यावानर्थउदपानेसर्वतःसंप्लुतोदके।तावान्सर्वेषुवेदेषुब्राह्मणस्यविजानतः॥४६॥कर्म
ण्येवाधिकारस्तेमाफलेषुकदाचन।माकर्मफलहेतुर्भूर्मातेसंगोस्त्वकर्मणि॥४७॥योगस्थः

कुरुकर्माणिसंगंत्यक्त्वाधनंजय।सिद्ध्यसिद्ध्योःसमोभूत्वासमत्वंयोगउच्यते॥४८॥दूरेणह्यव
रंकर्मबुद्धियोगाद्धनंजय।बुद्धौशरणमन्विच्छकृपणाःफलहेतवः॥४९॥बुद्धियुक्तोजहातीह
उभेसुकृतदुष्कृते।तस्माद्योगाययुज्यस्वयोगःकर्मसुकौशलं॥५०॥कर्मजंबुद्धियुक्ताहिफलं
त्यक्त्वामनीषिणः।जन्मबंधविनिर्मुक्ताःपदंगच्छंत्यनामयं॥५१॥यदातेमोहकलिलंबुद्धिर्व्यतित
रिष्यति।तदागंतासिनिर्वेदंश्रोतव्यस्यश्रुतस्यच॥५२॥श्रुतिविप्रतिपन्नातेयदास्थास्यतिनिश्च
ला।समाधावचलाबुद्धिस्तदायोगमवाप्स्यसि॥५३॥अर्जुनउवाच॥स्थितप्रज्ञस्यकाभाषास

माधिस्थस्यकेशव।स्थितधीःकिंप्रभाषेतकिमासीतव्रजेतकिं॥५४॥श्रीभगवानुवाच॥प्रज
हातियदाकामान्सर्वान्पार्थमनोगतान्।आत्मन्येवात्मनातुष्टःस्थितप्रज्ञस्तदोच्यते॥५५॥दु
ःखेष्वनुद्विग्नमनाःसुखेषुविगतस्पृहः।वीतरागभयक्रोधःस्थितधीर्मुनिरुच्यते॥५६॥यःसर्वत्राभ
िस्नेहस्तत्तत्प्राप्यशुभाशुभं।नाभिनंदतिनद्वेष्टितस्यप्रज्ञाप्रतिष्ठिता॥५७॥यदासंहरतेचायंकू
र्मोंगानीवसर्वशः।इंद्रियाणींद्रियार्थेभ्यस्तस्यप्रज्ञाप्रतिष्ठिता॥५८॥विषयाविनिवर्तंतेनिराहा
रस्यदेहिनः।रसवर्जंरसोप्यस्यपरंदृष्ट्वानिवर्तते॥५९॥यततोह्यपिकौंतेयपुरुषस्यविपश्चि

तः॥ इंद्रियाणि प्रमाथीनि हरंति प्रसभं मनः॥ ६०॥ तानि सर्वाणि संयम्य युक्त आसीत मत्परः। वशे हि
यस्येंद्रियाणि तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता॥ ६१॥ ध्यायतो विषयान्पुंसः संगस्तेषूपजायते। संगात्संजाय
ते कामः कामात्क्रोधोभिजायते॥ ६२॥ क्रोधाद्भवति संमोहः संमोहात्स्मृतिविभ्रमः। स्मृतिभ्रंशाद्बु
द्धिनाशो बुद्धिनाशात्प्रणश्यति॥ ६३॥ रागद्वेषवियुक्तैस्तु विषयानिंद्रियैश्चरन्। आत्मवश्यैर्विधेया
त्मा प्रसादमधिगच्छति॥ ६४॥ प्रसादे सर्वदुःखानां हानिरस्योपजायते। प्रसन्नचेतसो ह्याशु बुद्धिः प
र्यवतिष्ठति॥ ६५॥ नास्ति बुद्धिरयुक्तस्य न चायुक्तस्य भावना। न चाभावयतः शांतिरशांतस्य कुतः।

सुखं॥ ६६॥ इंद्रियाणां हि चरतां यन्मनोनुविधीयते। तदस्य हरति प्रज्ञां वायुर्नावमिवांभसि॥ ६
७॥ तस्माद्यस्य महाबाहो निगृहीतानि सर्वशः। इंद्रियाणींद्रियार्थेभ्यस्तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता॥ ६८॥
या निशा सर्वभूतानां तस्यां जागर्ति संयमी। यस्यां जाग्रति भूतानि सा निशा पश्यतो मुनेः॥ ६९॥
आपूर्यमाणमचलप्रतिष्ठं समुद्रमापः प्रविशंति यद्वत्। तद्वत्कामा यं प्रविशंति सर्वे स शांतिमाप्नोति न
कामकामी॥ ७०॥ विहाय कामान्यः सर्वान्पुमांश्चरति निस्पृहः। निर्ममो निरहंकारः स शांतिमधि
गच्छति॥ ७१॥ एषा ब्राह्मी स्थितिः पार्थ नैनां प्राप्य विमुह्यति। स्थित्वास्यामंतकालेपि ब्रह्मनिर्वा

ण्मृच्छति ॥ ७२ ॥ इति श्रीभगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे सां
ख्ययोगो नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ अर्जुन उवाच ॥ ज्यायसी चेत्कर्मणस्ते मता बुद्धिर्जनार्दन ॥ तत्किं
कर्मणि घोरे मां नियोजयसि केशव ॥ १ ॥ व्यामिश्रेणेव वाक्येन बुद्धिं मोहयसीव मे ॥ तदेकं वद निश्चि
त्य येन श्रेयोऽहमाप्नुयां ॥ २ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ लोकेस्मिन्द्विविधा निष्ठा पुरा प्रोक्ता मयानघ ॥ ज्ञा
नयोगेन सांख्यानां कर्मयोगेन योगिनां ॥ ३ ॥ न कर्मणामनारंभान्नैष्कर्म्यं पुरुषोऽश्नुते ॥ न च संन्यस
नादेव सिद्धिं समधिगच्छति ॥ ४ ॥ न हि कश्चित्क्षणमपि जातु तिष्ठत्यकर्मकृत ॥ कार्यते ह्यवशः कर्म

सर्वः प्रकृतिजैर्गुणैः ॥ ५ ॥ कर्मेंद्रियाणि संयम्य य आस्ते मनसा स्मरन् ॥ इंद्रियार्थान्विमूढात्मा
मिथ्याचारः स उच्यते ॥ ६ ॥ यस्त्विंद्रियाणि मनसा नियम्यारभतेऽर्जुन ॥ कर्मेंद्रियैः कर्मयोगमस
क्तः स विशिष्यते ॥ ७ ॥ नियतं कुरु कर्म त्वं कर्म ज्यायो ह्यकर्मणः ॥ शरीरयात्रापि च ते न प्रसिद्ध्येदऽ
कर्मणः ॥ ८ ॥ यज्ञार्थात्कर्मणोऽन्यत्र लोकोयं कर्मबंधनः ॥ तदर्थं कर्म कौंतेय मुक्तसंगः समाचर
॥ ९ ॥ सहयज्ञाः प्रजाः सृष्ट्वा पुरोवाच प्रजापतिः ॥ अनेन प्रसविष्यध्वमेष वोऽस्त्विष्टकामधुक् ॥ १०
देवान्भावयतानेन ते देवा भावयंतु वः ॥ परस्परं भावयंतः श्रेयः परमवाप्स्यथ ॥ ११ ॥ इष्टा

ष्टान्भोगान्हिवोदेवादास्यंतेयज्ञभाविताः॥ तैर्दत्तानप्रदायैभ्योयोभुंक्तेस्तेनएवसः॥१२॥ यज्ञशिष्टा
शिनःसंतोमुच्यंतेसर्वकिल्बिषैः॥ भुंजतेतेत्वघंपापायेपचंत्यात्मकारणात्॥१३॥ अन्नाद्भवंतिभूता
निपर्जन्यादन्नसंभवः॥ यज्ञाद्भवतिपर्जन्योयज्ञःकर्मसमुद्भवः॥१४॥ कर्मब्रह्मोद्भवंविद्धिब्रह्माक्ष
रसमुद्भवं॥ तस्मात्सर्वगतंब्रह्मनित्यंयज्ञेप्रतिष्ठितं॥१५॥ एवंप्रवर्तितंचक्रंनानुवर्तयतीहयः॥ अ
घायुरिंद्रियारामोमोघंपार्थसजीवति॥१६॥ यस्त्वात्मरतिरेवस्यादात्मतृप्तश्चमानवः॥ आत्मन्ये
वचसंतुष्टस्तस्यकार्यंनविद्यते॥१७॥ नैवतस्यकृतेनार्थोनाकृतेनेहकश्चन॥ नचास्यसर्वभूतेषु १४

कश्चिदर्थव्यपाश्रयः॥१८॥ तस्मादसक्तःसततंकार्यंकर्मसमाचर॥ असक्तोह्याचरन्कर्मपरमाप्नोति
पूरुषः॥१९॥ कर्मणैवहिसंसिद्धिमास्थिताजनकादयः॥ लोकसंग्रहमेवापिसंपश्यन्कर्तुमर्हसि॥
२०॥ यद्यदाचरतिश्रेष्ठस्तत्तदेवेतरोजनः॥ सयत्प्रमाणंकुरुतेलोकस्तदनुवर्तते॥२१॥ नमेपार्थास्तिक
र्तव्यंत्रिषुलोकेषुकिंचन॥ नानवाप्तमवाप्तव्यंवर्तएवचकर्मणि॥२२॥ यदिह्यहंनवर्तेयंजातुकर्मण्यतं
द्रितः॥ ममवर्त्मानुवर्तंतेमनुष्याःपार्थसर्वशः॥२३॥ उत्सीदेयुरिमेलोकानकुर्यांकर्मचेदहं॥ संकर
स्यचकर्तास्यामुपहन्यामिमाःप्रजाः॥२४॥ सक्ताःकर्मण्यविद्वांसोयथाकुर्वंतिभारत॥ कुर्या

द्विद्वांस्तथासक्तश्चिकीर्षुर्लोकसंग्रहं ॥ २५ ॥ नबुद्धिभेदंजनयेदज्ञानंकर्मसंगिनां ॥ जोषयेत्सर्वक
र्माणिविद्वान्युक्तः समाचरन् ॥ २६ ॥ प्रकृतेः क्रियमाणानिगुणैः कर्माणिसर्वशः ॥ अहंकारविमूढ
त्माकर्ताहमितिमन्यते ॥ २७ ॥ तत्ववित्तुमहाबाहोगुणकर्मविभागयोः ॥ गुणागुणेषुवर्तंतइतिमत्वा
नसज्जते ॥ २८ ॥ प्रकृतेर्गुणसंमूढाः सज्जंतेगुणकर्मसु ॥ तानकृत्स्नविदोमंदान्कृत्स्नविन्नविचाल
येत् ॥ २९ ॥ मयिसर्वाणिकर्माणिसंन्यस्याध्यात्मचेतसा ॥ निराशीर्निर्ममोभूत्वायुध्यस्वविगतज्वर
ः ॥ ३० ॥ येमेमतमिदंनित्यमनुतिष्टंतिमानवाः ॥ श्रद्धावंतोनसूयंतोमुच्यंतेतेपिकर्मभिः ॥ ३१ ॥

येत्वेतदभ्यसूयंतोनानुतिष्टंतिमेमतं ॥ सर्वज्ञानविमूढांस्तान्विद्धिनष्टानचेतसः ॥ ३२ ॥ सदृ
शंचेष्टतेस्वस्याः प्रकृतेर्ज्ञानवानपि ॥ प्रकृतिंयांतिभूतानिनिग्रहः किंकरिष्यति ॥ ३३ ॥ इंद्रिय
स्येंद्रियस्यार्थेरागद्वेषौव्यवस्थितौ ॥ तयोर्नवशमागच्छेत्तौह्यस्यपरिपंथिनौ ॥ ३४ ॥ श्रेयान्स्व
धर्मोविगुणः परधर्मात्स्वनुष्टितात् ॥ स्वधर्मेनिधनंश्रेयः परधर्मोभयावहः ॥ ३५ ॥ अर्जुनउ
वाच ॥ अथकेनप्रयुक्तोयंपापंचरतिपूरुषः ॥ अनिच्छन्नपिवार्ष्णेयबलादिवनियोजितः ॥ ३६ ॥
श्रीभगवानुवाच ॥ कामएषक्रोधएषरजोगुणसमुद्भवः ॥ महाशनोमहापाप्माविद्ध्येनमिह

वैरिणां ॥ ३७ ॥ धूमेनाव्रियते वह्निर्यथादर्शो मलेन च । यथोल्बेनावृतो गर्भस्तथा तेनेदमावृतं ॥ ३
८ ॥ आवृतं ज्ञानमेतेन ज्ञानिनो नित्यवैरिणा । कामरूपेण कौंतेय दुःपूरेणानलेन च ॥ ३९ ॥ इंद्रि
याणि मनो बुद्धिरस्याधिष्ठानमुच्यते । एतैर्विमोहयत्येष ज्ञानमावृत्य देहिनं ॥ ४० ॥ तस्मात्त्वमिंद्रि
याण्यादौ नियम्य भरतर्षभ । पाप्मानं प्रजहि ह्येनं ज्ञानविज्ञाननाशनं ॥ ४१ ॥ इंद्रियाणि पराण्
याहुरिंद्रियेभ्यः परं मनः । मनसस्तु परा बुद्धिर्यो बुद्धेः परतस्तु सः ॥ ४२ ॥ एवं बुद्धेः परं बुद्ध्वा संस्त
भ्यात्मानमात्मना । जहि शत्रुं महाबाहो कामरूपं दुरासदं ॥ ४३ ॥ इति श्रीभगवद्गीतासूपनि

षत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे कर्मयोगो नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ श्रीभगवानु
वाच ॥ इमं विवस्वते योगं प्रोक्तवानहमव्ययं । विवस्वान्मनवे प्राह मनुरिक्ष्वाकवेऽब्रवीत् ॥ १ ॥ ए
वं परंपराप्राप्तमिमं राजर्षयो विदुः । स कालेनेह महता योगो नष्टः परंतप ॥ २ ॥ स एवायं मया ते
ऽद्य योगः प्रोक्तः पुरातनः । भक्तोसि मे सखा चेति रहस्यं ह्येतदुत्तमं ॥ ३ ॥ अर्जुन उवाच ॥ अपरं भव
तो जन्म परं जन्म विवस्वतः । कथमेतद्विजानीयां त्वमादौ प्रोक्तवानिति ॥ ४ ॥ श्रीभगवानुवाच
बहूनि मे व्यतीतानि जन्मानि तव चार्जुन । तान्यहं वेद सर्वाणि न त्वं वेत्थ परंतप ॥ ५ ॥ अजोपि सन्

व्ययात्मा भूतानामीश्वरोपि सन् प्रकृतिं स्वामधिष्ठाय संभवाम्यात्ममायया ॥ ६ ॥ यदा यदा हि
धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत । अभ्युत्थानमधर्मस्य तदात्मानं सृजाम्यहं ॥ ७ ॥ परित्राणाय साधूनां वि
नाशाय च दुष्कृतां । धर्मसंस्थापनार्थाय संभवामि युगे युगे ॥ ८ ॥ जन्म कर्म च मे दिव्यमेवं यो वे
त्ति तत्वतः । त्यक्त्वा देहं पुनर्जन्म नैति मामेति सोऽर्जुन ॥ ९ ॥ वीतरागभयक्रोधा मन्मया मामुपाश्रि
ताः । बहवो ज्ञानतपसा पूता मद्भावमागताः ॥ १० ॥ ये यथा मां प्रपद्यंते तांस्तथैव भजाम्यहं । मम
३ वर्त्मानुवर्त्तंते मनुष्याः पार्थ सर्वशः ॥ ११ ॥ कांक्षंतः कर्मणां सिद्धिं यजंत इह देवताः । क्षिप्रं हि १९

मानुषे लोके सिद्धिर्भवति कर्मजा ॥ १२ ॥ चातुर्वर्ण्यं मया सृष्टं गुणकर्मविभागशः । तस्य कर्त्तार
मपि मां विद्ध्यकर्त्तारमव्ययं ॥ १३ ॥ न मां कर्माणि लिंपंति न मे कर्मफले स्पृहा । इति मां योऽभिजानाति
कर्मभिर्न स बध्यते ॥ १४ ॥ एवं ज्ञात्वा कृतं कर्म पूर्वैरपि मुमुक्षुभिः । कुरु कर्मैव तस्मात्त्वं पूर्वैः पूर्व
तरं कृतं ॥ १५ ॥ किं कर्म किमकर्मेति कवयोप्यत्र मोहिताः । तत्ते कर्म प्रवक्ष्यामि यज्ज्ञात्वा मोक्ष्यसे
ऽशुभात् ॥ १६ ॥ कर्मणो ह्यपि बोद्धव्यं बोद्धव्यं च विकर्मणः । अकर्मणश्च बोद्धव्यं गहना कर्मणो गतिः
॥ १७ ॥ कर्मण्यकर्म यः पश्येदकर्मणि च कर्म यः । स बुद्धिमान्मनुष्येषु स युक्तः कृत्स्नकर्मकृत

गी०
१८

१८ यस्य सर्वे समारंभाः कामसंकल्पवर्जिताः ज्ञानाग्निदग्धकर्माणं तमाहुः पंडितं बुधाः ॥ १९ ॥
त्यक्त्वा कर्मफलासंगं नित्यतृप्तो निराश्रयः कर्मण्यभिप्रवृत्तोपि नैव किंचित्करोति सः ॥ २० ॥ निरा
शीर्यतचित्तात्मा त्यक्तसर्वपरिग्रहः शारीरं केवलं कर्म कुर्वन्नाप्नोति किल्बिषं ॥ २१ ॥ यदृच्छालाभ
संतुष्टो द्वंद्वातीतो विमत्सरः समः सिद्धावसिद्धौ च कृत्वापि न निबध्यते ॥ २२ ॥ गतसंगस्य मुक्तस्य
ज्ञानावस्थितचेतसः यज्ञायाचरतः कर्म समग्रं प्रविलीयते ॥ २३ ॥ ब्रह्मार्पणं ब्रह्म हविर्ब्रह्मा
ग्नौ ब्रह्मणा हुतं ब्रह्मैव तेन गंतव्यं ब्रह्मकर्मसमाधिना ॥ २४ ॥ दैवमेवापरे यज्ञं योगिनः पर्युपा १८

सते ब्रह्माग्नावपरे यज्ञं यज्ञेनैवोपजुह्वति ॥ २५ ॥ श्रोत्रादीनींद्रियाण्यन्ये संयमाग्निषु जुह्वति
शब्दादीन्विषयानन्य इंद्रियाग्निषु जुह्वति ॥ २६ ॥ सर्वाणींद्रियकर्माणि प्राणकर्माणि चापरे
आत्मसंयमयोगाग्नौ जुह्वति ज्ञानदीपिते ॥ २७ ॥ द्रव्ययज्ञास्तपोयज्ञा योगयज्ञास्तथापरे
स्वाध्यायज्ञानयज्ञाश्च यतयः संशितव्रताः ॥ २८ ॥ अपाने जुह्वति प्राणं प्राणेऽपानं तथापरे प्राणा
पानगती रुद्ध्वा प्राणायामपरायणाः ॥ २९ ॥ अपरे नियताहाराः प्राणान्प्राणेषु जुह्वति सर्वे
प्येते यज्ञविदो यज्ञक्षपितकल्मषाः ॥ ३० ॥ यज्ञशिष्टामृतभुजो यांति ब्रह्म सनातनं नायं

लोकोस्त्ययज्ञस्यकुतोन्यःकुरुसत्तम॥३१॥एवंबहुविधायज्ञाविततात्रह्मणोमुखे।कर्मजान्
विद्धितान्सर्वानेवंज्ञात्वाविमोक्ष्यसे॥३२॥श्रेयान्द्रव्यमयाद्यज्ञाज्ज्ञानयज्ञःपरंतप।सर्वंकर्मा
खिलंपार्थज्ञानेपरिसमाप्यते॥३३॥तद्विद्धिप्रणिपातेनपरिप्रश्नेनसेवया।उपदेक्ष्यंतितेज्ञानंज्ञा
निनस्तत्वदर्शिनः॥३४॥यज्ज्ञात्वानपुनर्मोहमेवंयास्यसिपांडव।येनभूतान्यशेषेणद्रक्ष्यस्या
त्मन्यथोमयि॥३५॥अपिचेदसिपापेभ्यःसर्वेभ्यःपापकृत्तमः।सर्वंज्ञानप्लवेनैववृजिनंसंतरिष्य
सि॥३६॥यथैधांसिसमिद्धोग्निर्भस्मसात्कुरुतेर्जुन।ज्ञानाग्निःसर्वकर्माणिभस्मसात्कुरु १८

तेतथा॥३७॥नहिज्ञानेनसदृशंपवित्रमिहविद्यते।तत्स्वयंयोगसंसिद्धःकालेनात्मनिविंदति॥३८
श्रद्धावांल्लभतेज्ञानंतत्परःसंयतेंद्रियः।ज्ञानंलब्ध्वापरांशांतिमचिरेणाधिगच्छति॥३९॥अज्ञश्चाश्र
द्दधानश्चसंशयात्माविनश्यति।नायंलोकोस्तिनपरोनसुखंसंशयात्मनः॥४०॥योगसंन्यस्तक
र्माणंज्ञानसंछिन्नसंशयं।आत्मवंतंनकर्माणिनिबध्नंतिधनंजय॥४१॥तस्मादज्ञानसंभूतंहृत्स्थं
ज्ञानासिनात्मनः।छित्वैनंसंशयंयोगमातिष्ठोत्तिष्ठभारत॥४२॥इतिश्रीभगवद्गीतासूपनि
षत्सुब्रह्मविद्यायांयोगशास्त्रेश्रीकृष्णार्जुनसंवादेकर्मसंन्यासयोगोनामचतुर्थोध्यायः॥श्र

अर्जुन उवाच ॥ संन्यासं कर्मणां कृष्ण पुनर्योगं च शंससि ॥ यच्छ्रेय एतयोरेकं तन्मे ब्रूहि सुनिश्चितं ॥
१ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ संन्यासः कर्मयोगश्च निःश्रेयसकरावुभौ ॥ तयोस्तु कर्मसंन्यासात्कर्मयो
गो विशिष्यते ॥ २ ॥ ज्ञेयः स नित्यसंन्यासी यो न द्वेष्टि न कांक्षति ॥ निर्द्वंद्वो हि महाबाहो सुखं बंधात्प्रमु
च्यते ॥ ३ ॥ सांख्ययोगौ पृथग्बालाः प्रवदंति न पंडिताः ॥ एकमप्यास्थितः सम्यगुभयोर्विंदते फलं
४ ॥ यत्सांख्यैः प्राप्यते स्थानं तद्योगैरपि गम्यते ॥ एकं सांख्यं च योगं च यः पश्यति स पश्यति ॥ ५ ॥ संन्या
सस्तु महाबाहो दुःखमाप्तुमयोगतः ॥ योगयुक्तो मुनिर्ब्रह्म नचिरेणाधिगच्छति ॥ ६ ॥ योगयुक्तो

विशुद्धात्मा विजितात्मा जितेंद्रियः ॥ सर्वभूतात्मभूतात्मा कुर्वन्नपि न लिप्यते ॥ ७ ॥ नैव किंचित्करो
मीति युक्तो मन्येत तत्त्ववित् ॥ पश्यञ्शृण्वन्स्पृशञ्जिघ्रन्नश्नन्गच्छन्स्वपञ्श्वसन् ॥ ८ ॥ प्रलपन्वि
सृजन्गृह्णन्नुन्मिषन्निमिषन्नपि ॥ इंद्रियाणींद्रियार्थेषु वर्तंत इति धारयन् ॥ ९ ॥ ब्रह्मण्याधाय
कर्माणि संगं त्यक्त्वा करोति यः ॥ लिप्यते न स पापेन पद्मपत्रमिवांभसा ॥ १० ॥ कायेन मनसा बुद्ध्या के
वलैरिंद्रियैरपि ॥ योगिनः कर्म कुर्वंति संगं त्यक्त्वात्मशुद्धये ॥ ११ ॥ युक्तः कर्मफलं त्यक्त्वा शांतिमा
प्नोति नैष्ठिकीं ॥ अयुक्तः कामकारेण फले सक्तो निबध्यते ॥ १२ ॥ सर्वकर्माणि मनसा संन्यस्या

स्तेसुखं वशी। नवद्वारे पुरे देही नैव कुर्वन्न कारयन्॥ १३॥ न कर्तृत्वं न कर्माणि लोकस्य सृजति प्र
भुः। न कर्मफलसंयोगं स्वभावस्तु प्रवर्त्तते॥ १४॥ नादत्ते कस्यचित्पापं न चैव सुकृतं विभुः। अज्ञाने
नावृतं ज्ञानं तेन मुह्यंति जंतवः॥ १५॥ ज्ञानेन तु तदज्ञानं येषां नाशितमात्मनः। तेषामादित्यवज्ज्ञा
नं प्रकाशयति तत्परं॥ १६॥ तद्बुद्धयस्तदात्मानस्तन्निष्ठास्तत्परायणाः। गच्छंत्यपुनरावृत्तिं ज्ञाननि
र्धूतकल्मषाः॥ १७॥ विद्याविनयसंपन्ने ब्राह्मणे गवि हस्तिनि। शुनि चैव श्वपाके च पंडिताः सम
दर्शिनः॥ १८॥ इहैव तैर्जितः सर्गो येषां साम्ये स्थितं मनः। निर्दोषं हि समं ब्रह्म तस्माद्ब्रह्मणि ते

स्थिताः॥ १९॥ न प्रहृष्येत्प्रियं प्राप्य नोद्विजेत्प्राप्य चाप्रियं। स्थिरबुद्धिरसंमूढो ब्रह्मविद्ब्रह्म
णि स्थितः॥ २०॥ बाह्यस्पर्शेष्वसक्तात्मा विंदत्यात्मनि यत्सुखं। स ब्रह्मयोगयुक्तात्मा सुखमक्षय
मश्नुते॥ २१॥ ये हि संस्पर्शजा भोगा दुःखयोनय एव ते। आद्यंतवंतः कौंतेय न तेषु रमते बुधः॥ २२॥
शक्नोतीहैव यः सोढुं प्राक्शरीरविमोक्षणात्। कामक्रोधोद्भवं वेगं स युक्तः स सुखी नरः॥ २३॥
योंतःसुखोंतरारामस्तथांतर्ज्योतिरेव यः। स योगी ब्रह्मनिर्वाणं ब्रह्मभूतोधिगच्छति॥ २४॥ ल
भंते ब्रह्मनिर्वाणमृषयः क्षीणकल्मषाः। छिन्नद्वैधा यतात्मानः सर्वभूतहिते रताः॥ २५॥ का

मक्रोधवियुक्तानां यतीनां यतचेतसां ॥ अभितो ब्रह्मनिर्वाणं वर्त्तते विदितात्मनां ॥ २६ ॥ स्पर्शान्कृ
त्वा बहिर्बाह्यांश्चक्षुश्चैवांतरे भ्रुवोः ॥ प्राणापानौ समौ कृत्वा नासाभ्यंतरचारिणौ ॥ २७ ॥ यतेंद्रिय
मनोबुद्धिर्मुनिर्मोक्षपरायणः ॥ विगतेच्छाभयक्रोधो यः सदा मुक्त एव सः ॥ २८ ॥ भोक्तारं यज्ञत
पसां सर्वलोकमहेश्वरं ॥ सुहृदं सर्वभूतानां ज्ञात्वा मां शांतिमृच्छति ॥ २९ ॥ इति श्रीभगवद्गी
तासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे संन्यासयोगो नाम पंचमोऽध्या
यः ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ अनाश्रितः कर्मफलं कार्यं कर्म करोति यः ॥ स संन्यासी च योगी च न नि

रग्निर्न चाक्रियः ॥ १ ॥ यं संन्यासमिति प्राहुर्योगं तं विद्धि पांडव ॥ न ह्यसंन्यस्तसंकल्पो योगी भवति
कश्चन ॥ २ ॥ आरुरुक्षोर्मुनेर्योगं कर्म कारणमुच्यते ॥ योगारूढस्य तस्यैव शमः कारणमुच्यते ॥ ३ ॥
यदा हि नेंद्रियार्थेषु न कर्मस्वनुषज्जते ॥ सर्वसंकल्पसंन्यासी योगारूढस्तदोच्यते ॥ ४ ॥ उद्धरेद
त्मनात्मानं नात्मानमवसादयेत् ॥ आत्मैव ह्यात्मनो बंधुरात्मैव रिपुरात्मनः ॥ ५ ॥ बंधुरात्मा
त्मनस्तस्य येनात्मैवात्मना जितः ॥ अनात्मनस्तु शत्रुत्वे वर्त्तेतात्मैव शत्रुवत् ॥ ६ ॥ जितात्मन
ः प्रशांतस्य परमात्मा समाहितः ॥ शीतोष्णसुखदुःखेषु तथा मानापमानयोः ॥ ७ ॥ ज्ञानवि

ज्ञानतृप्तात्मा कूटस्थो विजितेंद्रियः। युक्त इत्युच्यते योगी समलोष्टाश्मकांचनः ॥ ८ ॥ सुहृन्मि
त्रार्युदासीनमध्यस्थद्वेष्यबंधुषु। साधुष्वपि च पापेषु समबुद्धिर्विशिष्यते ॥ ९ ॥ योगी युंजीत स
ततमात्मानं रहसि स्थितः ॥ एकाकी यतचित्तात्मा निराशीरपरिग्रहः ॥ १० ॥ शुचौ देशे प्रतिष्ठाप्य
स्थिरमासनमात्मनः। नात्युच्छ्रितं नातिनीचं चैलाजिनकुशोत्तरं ॥ ११ ॥ तत्रैकाग्रं मनः कृत्वा यतचि
त्तेंद्रियक्रियः। उपविश्यासने युंज्याद्योगमात्मविशुद्धये ॥ १२ ॥ समं कायशिरोग्रीवं धारयन्न
चलं स्थिरः। संप्रेक्ष्य नासिकाग्रं स्वं दिशश्चानवलोकयन् ॥ १३ ॥ प्रशांतात्मा विगतभीर्ब्रह्म

चारिव्रते स्थितः। मनः संयम्य मच्चित्तो युक्त आसीत मत्परः ॥ १४ ॥ युंजन्नेवं सदात्मानं योगी नियतमान
सः। शांतिं निर्वाणपरमां मत्संस्थामधिगच्छति ॥ १५ ॥ नात्यश्नतस्तु योगोऽस्ति न चैकांतमनश्नतः। न च
ातिस्वप्नशीलस्य जाग्रतो नैव चार्जुन ॥ १६ ॥ युक्ताहारविहारस्य युक्तचेष्टस्य कर्मसु। युक्तस्वप्नाव
बोधस्य योगो भवति दुःखहा ॥ १७ ॥ यदा विनियितं चित्तमात्मन्येवावतिष्ठते ॥ निस्पृहः सर्वका
मेभ्यो युक्त इत्युच्यते तदा ॥ १८ ॥ यथा दीपो निवातस्थो नेंगते सोपमा स्मृता। योगिनो यतचित्त
स्य युंजतो योगमात्मनः ॥ १९ ॥ यत्रोपरमते चित्तं निरुद्धं योगसेवया। यत्र चैवात्मनात्मानं पं

आत्मन्यात्मनितुष्यति ॥ २० ॥ सुखमात्यंतिकंयत्तद्बुद्धिग्राह्यमतींद्रियं ॥ वेत्तियत्रनचैवायंस्थितश्चल
तितत्वतः ॥ २१ ॥ यंलब्ध्वाचापरंलाभंमन्यतेनाधिकंततः ॥ यस्मिंस्थितोनदुःखेनगुरुणापिविचा
ल्यते ॥ २२ ॥ तंविद्याद्दुःखसंयोगवियोगंयोगसंज्ञितं ॥ सनिश्चयेनयोक्तव्योयोगोनिर्विण्णचेत
सा ॥ २३ ॥ संकल्पप्रभवान्कामांस्त्यक्त्वासर्वानशेषतः ॥ मनसैवेंद्रियग्रामंविनियम्यसमंततः ॥
२४ ॥ शनैःशनैरुपरमेद्बुद्ध्याधृतिगृहीतया ॥ आत्मसंस्थंमनःकृत्वानकिंचिदपिचिंतयेत ॥
२५ ॥ यतोयतोनिश्चरतिमनश्चंचलमस्थिरं ॥ ततस्ततोनियम्यैतदात्मन्येववशंनयेत ॥ २६ २४

॥ प्रशांतमनसंह्येनंयोगिनंसुखमुत्तमं ॥ उपैतिशांतरजसंब्रह्मभूतमकल्मषं ॥ २७ ॥ युंजन्नेवंसदा
त्मानंयोगीविगतकल्मषः ॥ सुखेनब्रह्मसंस्पर्शमत्यंतंसुखमश्नुते ॥ २८ ॥ सर्वभूतस्थमात्मा
नंसर्वभूतानिचात्मनि ॥ ईक्षतेयोगयुक्तात्मासर्वत्रसमदर्शनः ॥ २९ ॥ योमांपश्यतिसर्वत्रसर्वंच
मयिपश्यति ॥ तस्याहंनप्रणश्यामिसचमेनप्रणश्यति ॥ ३० ॥ सर्वभूतस्थितंयोमांभजत्येकत्व
मास्थितः ॥ सर्वथावर्तमानोपिसयोगीमयिवर्तते ॥ ३१ ॥ आत्मौपम्येनसर्वत्रसमंपश्यतियोर्जु
न ॥ सुखंवायदिवादुःखंसयोगीपरमोमतः ॥ ३२ ॥ अर्जुन उवाच ॥ योयंयोगस्त्वयाप्रोक्त

।साम्येनमधुसूदन ।एतस्याहंनपश्यामिचंचलत्वात्स्थितिंस्थिरां ॥३३॥ चंचलंहिमनःकृष्ण ॥
प्रमाथिबलवद्दृढं ।तस्याहंनिग्रहंमन्येवायोरिवसुदुष्करं ॥३४॥ श्री भ ग वा नु वा च ॥ असंश
यंमहाबाहोमनोदुर्निग्रहंचलं ।अभ्यासेनतुकौंतेयवैराग्येणचगृह्यते ॥३५॥ असंयतात्म
नायोगोदुःप्रापइतिमेमतिः ।वश्यात्मनातुयततांशक्योवाप्तुमुपायतः ॥३६॥ अर्जुन उ वा
च ॥ अयतिःश्रद्धयोपेतोयोगाच्चलितमानसः ।अप्राप्ययोगसंसिद्धिंकांगतिंकृष्णगच्छति ॥३
७॥ कच्चिन्नोभयविभ्रष्टश्छिन्नाभ्रमिवनश्यति ।अप्रतिष्ठोमहाबाहोविमूढोब्रह्मणःपथि ॥३८

एतन्मेसंशयंकृष्णछेत्तुमर्हस्यशेषतः ।त्वदन्यःसंशयस्यास्यछेत्तानह्युपपद्यते ॥३९॥ श्री ॥ भ
ग वा नु वा च ॥ पार्थनैवेहनामुत्रविनाशस्तस्यविद्यते ।नहिकल्याणकृत्कश्चिद्दुर्गतिंतातगच्छति
४० ॥प्राप्यपुण्यकृतांलोकानुषित्वाशाश्वतीःसमाः ।शुचीनांश्रीमतांगेहेयोगभ्रष्टोभिजाय
ते ॥४१॥ अथवायोगिनामेवकुलेभवतिधीमतां ।एतद्धिदुर्लभतरंलोकेजन्मयदीदृशं ॥४२
तत्रतंबुद्धिसंयोगंलभतेपौर्वदेहिकं ।यततेचततोभूयःसंसिद्धौकुरुनंदन ॥४३॥ पूर्वाभ्यास
नतेनैवह्रियतेह्यवशोपिसः ।जिज्ञासुरपियोगस्यशब्दब्रह्मातिवर्तते ॥४४॥ प्रयत्नाद्यतमा

नस्तु योगी संशुद्धकिल्बिषः ॥ अनेकजन्मसंसिद्धस्ततो याति परां गतिं ॥ ४५ ॥ तपस्विभ्योधिको यो
गी ज्ञानिभ्योपि मतोधिकः ॥ कर्मिभ्यश्चाधिको योगी तस्माद्योगी भवार्जुन ॥ ४६ ॥ योगिनामपि सर्वेषां
मद्गतेनांतरात्मना ॥ श्रद्धावान्भजते यो मां स मे युक्ततमो मतः ॥ ४७ ॥ इति श्रीभगवद्गीतासूप
निषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे आत्मसंयमयोगो नाम षष्टोध्या
यः ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ मय्यासक्तमनाः पार्थ योगं युंजन्मदाश्रयः ॥ असंशयं समग्रं मां यथा ज्ञा
स्यसि तच्छृणु ॥ १ ॥ ज्ञानं तेहं सविज्ञानमिदं वक्ष्याम्यशेषतः ॥ यज्ज्ञात्वा नेह भूयोन्यज्ज्ञातव्यमव

शिष्यते ॥ २ ॥ मनुष्याणां सहस्रेषु कश्चिद्यतति सिद्धये ॥ यततामपि सिद्धानां कश्चिन्मां वेत्ति तत्वतः ॥
३ ॥ भूमिरापोनलो वायुः खं मनो बुद्धिरेव च ॥ अहंकार इतीयं मे भिन्ना प्रकृतिरष्टधा ॥ ४ ॥ अपरेय
मितस्त्वन्यां प्रकृतिं विद्धि मे परां ॥ जीवभूतां महाबाहो ययेदं धार्यते जगत ॥ ५ ॥ एतद्योनीनि भूतानि
सर्वाणीत्युपधारय ॥ अहं कृत्स्नस्य जगतः प्रभवः प्रलयस्तथा ॥ ६ ॥ मत्तः परतरं नान्यत्किंचिद
स्ति धनंजय ॥ मयि सर्व्वमिदं प्रोतं सूत्रे मणिगणा इव ॥ ७ ॥ रसोहमप्सु कौंतेय प्रभास्मि शशिसूर्य
योः ॥ प्रणवः सर्व्ववेदेषु शब्दः खे पौरुषं नृषु ॥ ८ ॥ पुण्यो गंधः पृथिव्यां च तेजश्चास्मि विभावसौ

गी०
२३

जीवनं सर्वभूतेषु तपश्चास्मि तपस्विषु ॥९॥ वीजं मां सर्वभूतानां विद्धि पार्थ सनातनं । बुद्धिर्बुद्धिम
तामस्मि तेजस्तेजस्विनामहं ॥१०॥ वलं वलवतां चाहं कामरागविवर्जितं । धर्माविरुद्धो भूतेषु का
मोऽस्मि भरतर्षभ ॥११॥ ये चैव सात्विका भावा राजसास्तामसाश्च ये । मत्त एवेति तान्विद्धि न त्व
हं तेषु ते मयि ॥१२॥ त्रिभिर्गुणमयैर्भावैरेभिः सर्वमिदं जगत् । मोहितं नाभिजानाति मामेभ्यः प
रमव्ययं ॥१३॥ दैवी ह्येषा गुणमयी मम माया दुरत्यया । मामेव ये प्रपद्यंते मायामेतां तरंति ते ॥१
४॥ न मां दुःकृतिनो मूढाः प्रपद्यंते नराधमाः । मायया पहृतज्ञाना आसुरं भावमाश्रिताः ॥१५॥ च २३

तुर्विधा भजंते मां जनाः सुकृतिनोऽर्जुन । आर्तो जिज्ञासुरर्थार्थी ज्ञानी च भरतर्षभ ॥१६॥ तेषां ज्ञा
नी नित्ययुक्त एकभक्तिर्विशिष्यते । प्रियो हि ज्ञानिनोऽत्यर्थमहं स च मम प्रियः ॥१७॥ उदाराः
सर्व एवैते ज्ञानी त्वात्मैव मे मतं । आस्थितः स हि युक्तात्मा मामेवानुत्तमां गतिं ॥१८॥ बहूनां जन्म
नामंते ज्ञानवान्मां प्रपद्यते । वासुदेवः सर्वमिति स महात्मा सुदुर्लभः ॥१९॥ कामैस्तैस्तैर्हृतज्ञा
नाः प्रपद्यंतेऽन्यदेवताः । तं तं नियममास्थाय प्रकृत्या नियताः स्वया ॥२०॥ यो यो यां यां तनुं भक्तः
श्रद्धयार्चितुमिच्छति । तस्य तस्याचलां श्रद्धां तामेव विदधाम्यहं ॥२१॥ स तया श्रद्धया युक्तस्तस्य २

राधनमीहते ॥ लभते च ततः कामान्मयैव विहितान्हि तान् ॥ २२ ॥ अंतवत्तु फलं तेषां तद्भवत्यल्प
मेधसां ॥ देवान्देवयजो यांति मद्भक्ता यांति मामपि ॥ २३ ॥ अव्यक्तं व्यक्तिमापन्नं मन्यंते मामबुद्धयः ॥
परं भावमजानंतो ममाव्ययमनुत्तमं ॥ २४ ॥ नाहं प्रकाशः सर्वस्य योगमायासमावृतः ॥ मूढोयं ना
भिजानाति लोको मामजमव्ययं ॥ २५ ॥ वेदाहं समतीतानि वर्त्तमानानि चार्जुन ॥ भविष्याणि च भू
तानि मां तु वेद न कश्चन ॥ २६ ॥ इच्छाद्वेषसमुत्थेन द्वंद्वमोहेन भारत ॥ सर्वभूतानि संमोहं सर्गे
यांति परंतप ॥ २७ ॥ येषां त्वंतगतं पापं जनानां पुण्यकर्मणां ॥ ते द्वंद्वमोहनिर्मुक्ता भजंते मां दृढव्रताः

व्रताः ॥ २८ ॥ जरामरणमोक्षाय मामाश्रित्य यतंति ये ॥ ते ब्रह्म तद्विदुः कृत्स्नमध्यात्मं कर्म चाखिः
लं ॥ २९ ॥ साधिभूताधिदैवं मां साधियज्ञं च ये विदुः ॥ प्रयाणकालेपि च मां ते विदुर्युक्तचेतसः ॥ ३० ॥
इति श्री भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे ज्ञानवि
ज्ञानयोगो नाम सप्तमोध्यायः ॥ ७ ॥ अर्जुन उवाच ॥ किं तद्ब्रह्म किमध्यात्मं किं कर्म पुरुषोत्तम
॥ अधिभूतं च किं प्रोक्तमधिदैवं किमुच्यते ॥ १ ॥ अधियज्ञः कथं कोत्र देहेस्मिन्मधुसूदन ॥ प्रया
णकाले च कथं ज्ञेयोसि नियतात्मभिः ॥ २ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ अक्षरं ब्रह्म परमं स्वभावोध्या

त्ममुच्यते। भूतभावोद्भवकरो विसर्गः कर्मसंज्ञितः ॥३॥ अधिभूतं क्षरो भावः पुरुषश्चाधिदैवतं। अ
धियज्ञोऽहमेवात्र देहे देहभृतां वर ॥४॥ अंतकाले च मामेव स्मरन्मुक्त्वा कलेवरं। यः प्रयाति स मद्भा
वं याति नास्त्यत्र संशयः ॥५॥ यं यं वापि स्मरन्भावं त्यजत्यंते कलेवरं। तं तमेवैति कौंतेय सदा त
द्भावभावितः ॥६॥ तस्मात्सर्वेषु कालेषु मामनुस्मर युध्य च। मय्यर्पितमनोबुद्धिर्मामेवैष्यस्यसं
शयः ॥७॥ अभ्यासयोगयुक्तेन चेतसा नान्यगामिना। परमं पुरुषं दिव्यं याति पार्थानुचिंतयन्।
८॥ कविं पुराणमनुशासितारमणोरणीयांसमनुस्मरेद्यः। सर्वस्य धातारमचिंत्यरूपमादित्यव

र्णं तमसः परस्तात्। प्रयाणकाले मनसाचलेन भक्त्या युक्तो योगबलेन चैव। भ्रुवोर्मध्ये प्राणमावे
श्य सम्यक्स तं परं पुरुषमुपैति दिव्यं ॥१०॥ यदक्षरं वेदविदो वदंति विशंति यद्यतयो वीतरागाः।
यदिच्छंतो ब्रह्मचर्यं चरंति तत्ते पदं संग्रहेण प्रवक्ष्ये ॥११॥ सर्वद्वाराणि संयम्य मनो हृदि निरुध्य च ॥ मू
र्ध्न्याधायात्मनः प्राणमास्थितो योगधारणां ॥१२॥ ॐ मित्येकाक्षरं ब्रह्म व्याहरन्मामनुस्मरन् ॥ यः प्र
याति त्यजन्देहं स याति परमां गतिं ॥१३॥ अनन्यचेताः सततं यो मां स्मरति नित्यशः। तस्याहं सुलभः
पार्थ नित्ययुक्तस्य योगिनः ॥१४॥ मामुपेत्य पुनर्जन्म दुःखालयमशाश्वतं। नाप्नुवंति महात्मान

ःसंसिद्धिंपरमांगता ॥१५॥ आब्रह्मभुवनाल्लोकाःपुनरावर्त्तिनोऽर्जुन ॥ मामुपेत्यतुकौंतेयपुनर्ज
न्मनविद्यते ॥१६॥ सहस्रयुगपर्यंतमहर्यद्ब्रह्मणोविदुः ॥ रात्रिंयुगसहस्रांतांतेहोरात्रविदोजनाः
॥१७॥ अव्यक्ताद्व्यक्तयःसर्व्वाःप्रभवंत्यहरागमे ॥ रात्र्यागमेप्रलीयंतेतत्रैवाव्यक्तसंज्ञके ॥१८॥ भूत
ग्रामःसएवायंभूत्वाभूत्वाप्रलीयते ॥ रात्र्यागमेवशःपार्थप्रभवत्यहरागमे ॥१९॥ परस्तस्मात्तुभा
वोन्योव्यक्तोव्यक्तात्सनातनः ॥ यःससर्वेषुभूतेषुनश्यत्सुनविनश्यति ॥२०॥ अव्यक्तोक्षरइत्युक्त
स्तमाहुःपरमांगतिं ॥ यंप्राप्यननिवर्त्तंतेतद्धामपरमंमम ॥२१॥ पुरुषःसपरःपार्थभक्त्यालभ्यस्त्व

नन्यया ॥ यस्यांतःस्थानिभूतानियेनसर्वमिदंततं ॥२२॥ यत्रकालेत्वनावृत्तिमावृत्तिंचैवयोगिनः
प्रयातायांतितंकालंवक्ष्यामिभरतर्षभ ॥२३॥ अग्निर्ज्योतिरहःशुक्लःषण्मासाउत्तरायणं ॥ तत्रप्र
यातागच्छंतिब्रह्मब्रह्मविदोजनाः ॥२४॥ धूमोरात्रिस्तथाकृष्णःषण्मासादक्षिणायनं ॥ तत्रचांद्रम
संज्योतिर्योगीप्राप्यनिवर्त्तते ॥२५॥ शुक्लकृष्णेगतीह्येतेजगतःशाश्वतेमते ॥ एकयायात्यनावृत्तिम
न्ययावर्त्ततेपुनः ॥२६॥ नैतेसृतीपार्थजानन्योगीमुह्यतिकश्चन ॥ तस्मात्सर्वेषुकालेषुयोगयुक्तो
भवार्जुन ॥२७॥ वेदेषुयज्ञेषुतपःसुचैवदानेषुयत्पुण्यफलंप्रदिष्टं ॥ अत्येतितत्सर्वमिदंविदित्वायो

गी०
३२

गीपरंस्थानमुपैतिचाद्यं ॥२८॥ इतिश्रीभगवद्गीतासूपनिषत्सुब्रह्मविद्यायांयोगशास्त्रेश्री
कृष्णार्जुनसंवादे महापुरुषयोगोनामाष्टमोध्यायः ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ इदंतुतेगुह्यतमंप्र
वक्ष्याम्यनसूयवे ॥ ज्ञानंविज्ञानसहितंयज्ज्ञात्वामोक्ष्यसेशुभात् ॥१॥ राजविद्याराजगुह्यंपवित्र
मिदमुत्तमं ॥ प्रत्यक्षावगमंधर्म्यंसुसुखंकर्तुमव्ययं ॥२॥ अश्रद्दधानाःपुरुषाधर्मस्यास्यपरंतप ॥ अप्रा
प्यमांनिवर्तंतेमृत्युसंसारवर्त्मनि ॥३॥ मयाततमिदंसर्वंजगदव्यक्तमूर्तिना ॥ मत्स्थानिसर्वभूतानि
नचाहंतेष्ववस्थितः ॥४॥ नचमत्स्थानिभूतानिपश्यमेयोगमैश्वरं ॥ भूतभृन्नचभूतस्थोममात्मा ३२

भूतभावनः ॥५॥ यथाकाशस्थितोनित्यंवायुःसर्वत्रगोमहान् ॥ तथासर्वाणिभूतानिमत्स्थानी
त्युपधारय ॥६॥ सर्वभूतानिकौंतेयप्रकृतिंयांतिमामिकां ॥ कल्पक्षयेपुनस्तानिकल्पादौविसृ
जाम्यहं ॥७॥ प्रकृतिंस्वामवष्टभ्यविसृजामिपुनःपुनः ॥ भूतग्राममिमंकृत्स्नमवशंप्रकृतेर्वशात् ॥
८॥ नचमांतानिकर्माणिनिबध्नंतिधनंजय ॥ उदासीनवदासीनमसक्तंतेषुकर्मसु ॥९॥ मयाध्य
क्षेणप्रकृतिःसूयतेसचराचरं ॥ हेतुनानेनकौंतेयजगद्विपरिवर्तते ॥१०॥ अवजानंतिमांमूढा ॥
मानुषींतनुमाश्रितं ॥ परंभावमजानंतोममभूतमहेश्वरं ॥११॥ मोघाशामोघकर्माणोमोघज्ञाना

विचेतसः ॥ राक्षसीमासुरीं चैव प्रकृतिं मोहिनीं श्रिताः ॥ १२ ॥ महात्मानस्तु मां पार्थ दैवीं प्रकृतिमाश्रि
ताः ॥ भजंत्यनन्यमनसो ज्ञात्वा भूतादिमव्ययं ॥ १३ ॥ सततं कीर्त्तयंतो मां यतंतश्च दृढव्रताः ॥ नमस्यंत
श्च मां भक्त्या नित्ययुक्ता उपासते ॥ १४ ॥ ज्ञानयज्ञेन चाप्यन्ये यजंतो मामुपासते ॥ एकत्वेन पृथक्त्वेन
वहुधा विश्वतोमुखं ॥ १५ ॥ अहं क्रतुरहं यज्ञः स्वधाहमहमौषधं ॥ मंत्रोहमहमेवाज्यमहमग्निरहं
हुतं ॥ १६ ॥ पिताहमस्य जगतो माता धाता पितामहः ॥ वेद्यं पवित्रमोंकार ऋक्साम यजुरेव च ॥ १७ ॥ म
गतिर्भर्ता प्रभुः साक्षी निवासः शरणं सुहृत ॥ प्रभवः प्रलयः स्थानं निधानं वीजमव्ययं ॥ १८ ॥ ३२

तपाम्यहमहं वर्षं निगृह्णाम्युत्सृजामि च ॥ अमृतं चैव मृत्युश्च सदसच्चाहमर्जुन ॥ १९ ॥ त्रैविद्या मां
सोमपाः पूतपापा यज्ञैरिष्ट्वा स्वर्गतिं प्रार्थयंते ॥ ते पुण्यमासाद्य सुरेंद्रलोकमश्नंति दिव्यान्दिवि देव
भोगान् ॥ २० ॥ ते तं भुक्त्वा स्वर्गलोकं विशालं क्षीणे पुण्ये मर्त्यलोकं विशंति ॥ एवं त्रयीधर्ममनुप्रप
न्ना गतागतं कामकामा लभंते ॥ २१ ॥ अनन्याश्चिंतयंतो मां ये जनाः पर्युपासते ॥ तेषां नित्याभियुक्ता
नां योगक्षेमं वहाम्यहं ॥ २२ ॥ येप्यन्यदेवता भक्ता यजंते श्रद्धयान्विताः ॥ तेपि मामेव कौंतेय यजंत्यवि
धिपूर्वकं ॥ २३ ॥ अहं हि सर्वयज्ञानां भोक्ता च प्रभुरेव च ॥ न तु मामभिजानंति तत्त्वेनातश्च्यवंति ते ॥

५१०
३३

२४ यांतिदेवव्रतादेवान्पितॄन्यांतिपितृव्रताः भूतानियांतिभूतेज्यायांतिमद्याजिनोपिमां
२५ पत्रंपुष्पंफलंतोयंयोमेभक्त्याप्रयच्छति तदहंभक्त्युपहृतमश्नामिप्रयतात्मनः २६ यत्करो
षियदश्नासियज्जुहोषिददासियत् यत्तपस्यसिकौंतेयतत्कुरुष्वमदर्पणं २७ शुभाशुभ
फलैरेवंमोक्ष्यसेकर्मबंधनैः संन्यासयोगयुक्तात्माविमुक्तोमामुपैष्यसि २८ समोहंसर्वभू
तेषुनमेद्वेष्योस्तिनप्रियः येभजंतितुमांभक्त्यामयितेतेषुचाप्यहं २९ अपिचेत्सुदुराचारोभ
जतेमामनन्यभाक् साधुरेवसमंतव्यःसम्यग्व्यवसितोहिसः ३० क्षिप्रंभवतिधर्मात्माशश्व ३३

च्छांतिंनिगच्छति कौंतेयप्रतिजानीहिनमेभक्तःप्रणश्यति ॥ ३१ ॥ मांहिपार्थव्यपाश्रित्ययेपिस्युः
पापयोनयः स्त्रियोवैश्यास्तथाशूद्रास्तेपियांतिपरांगतिं ॥ ३२ ॥ किंपुनर्ब्राह्मणाःपुण्याभ
क्ताराजर्षयस्तथा अनित्यमसुखंलोकमिमंप्राप्यभजस्वमां ॥ ३३ ॥ मन्मनाभवमद्भक्तोमद्याजी
मांनमस्कुरु मामेवैष्यसियुक्त्वैवमात्मानंमत्परायणः ॥ ३४ ॥ इतिश्रीभगवद्गीतासूप
निषत्सुब्रह्मविद्यायांयोगशास्त्रेश्रीकृष्णार्जुनसंवादेराजविद्याराजगुह्ययोगोना
मनवमोध्यायः ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ भूयएवमहाबाहोशृणुमेपरमंवचः ॥ यत्तेहंप्रीयमा

णायवक्ष्यामिहितकाम्यया ॥ १ ॥ नमेविदुःसुरगणाःप्रभवंनमहर्षयः ॥ अहमादिर्हिदेवानांमह
र्षीणांचसर्वशः ॥ २ ॥ योमामजमनादिंचवेत्तिलोकमहेश्वरं ॥ असंमूढःसमर्त्येषुसर्वपापैःप्र
मुच्यते ॥ ३ ॥ बुद्धिर्ज्ञानमसंमोहःक्षमासत्यंदमःशमः ॥ सुखंदुःखंभवोभावोभयंचाभयमेवच ॥ ४
अहिंसासमतातुष्टिस्तपोदानंयशोयशः ॥ भवन्तिभावाभूतानांमत्तएवपृथग्विधाः ॥ ५ ॥ महर्षयः
सप्तपूर्वेचत्वारोमनवस्तथा ॥ मद्भावामानसाजातायेषांलोकइमाःप्रजाः ॥ ६ ॥ एतांविभूतिंयो
गंचममयोवेत्तितत्वतः ॥ सोविकंपेनयोगेनयुज्यतेनात्रसंशयः ॥ ७ ॥ अहंसर्वस्यप्रभवोमत्तः

सर्वंप्रवर्त्तते ॥ इतिमत्वाभजंतेमांबुधाभावसमन्विताः ॥ ८ ॥ मच्चित्तामद्गतप्राणाबोधयन्तःपरस्परं ॥ क
थयन्तश्चमांनित्यंतुष्यन्तिचरमंतिच ॥ ९ ॥ तेषांसततयुक्तानांभजतांप्रीतिपूर्वकं ॥ ददामिबुद्धि
योगंतंयेनमामुपयान्तिते ॥ १० ॥ तेषामेवानुकंपार्थमहमज्ञानजंतमः ॥ नाशयाम्यात्मभावस्थो
ज्ञानदीपेनभास्वता ॥ ११ ॥ अर्जुन उवाच ॥ परंब्रह्मपरंधामपवित्रंपरमंभवान् ॥ पुरुषंशाश्वतंदि
व्यमादिदेवमजंविभुं ॥ १२ ॥ आहुस्त्वामृषयःसर्वेदेवर्षिर्नारदस्तथा ॥ असितोदेवलोव्यासःस्वयं
चैवब्रवीषिमे ॥ १३ ॥ सर्वमेतदृतंमन्येयन्मांवदसिकेशव ॥ नहितेभगवन्व्यक्तिंविदुर्देवानदानवा

॥१४॥ स्वयमेवात्मनात्मानं वेत्थ त्वं पुरुषोत्तम ॥ भूतभावन भूतेश देवदेव जगत्पते ॥ १५ ॥ वक्तुमर्ह
स्यशेषेण दिव्या ह्यात्मविभूतयः ॥ याभिर्विभूतिभिर्लोकानिमांस्त्वं व्याप्य तिष्ठसि ॥ १६ ॥ कथं विद्या
महं योगिंस्त्वां सदा परिचिंतयन् ॥ केषु केषु च भावेषु चिंत्योसि भगवन्मया ॥ १७ ॥ विस्तरेणात्म
नो योगं विभूतिं च जनार्द्दन ॥ भूयः कथय तृप्तिर्हि शृण्वतो नास्ति मेमृतं ॥ १८ ॥ श्री भ ग वा नु वा
च ॥ हंत ते कथयिष्यामि दिव्या ह्यात्मविभूतयः ॥ प्राधान्यतः कुरुश्रेष्ठ नास्त्यंतो विस्तरस्य मे ॥ १
९ ॥ अहमात्मा गुडाकेश सर्वभूताशयस्थितः ॥ अहमादिश्च मध्यं च भूतानामंत एव च ॥ २० ॥

आदित्यानामहं विष्णुर्ज्योतिषां रविरंशुमान् ॥ मरीचिर्मरुतामस्मि नक्षत्राणामहं शशी ॥ २१ ॥ वेदा
नां सामवेदोस्मि देवानामस्मि वासवः ॥ इंद्रियाणां मनश्चास्मि भूतानामस्मि चेतना ॥ २२ ॥ रुद्राणां
शंकरश्चास्मि वित्तेशो यक्षरक्षसां ॥ वसूनां पावकश्चास्मि मेरुः शिखरिणामहं ॥ २३ ॥ पुरोधसां च
मुख्यं मां विद्धि पार्थ बृहस्पतिं ॥ सेनानीनामहं स्कंदः सरसामस्मि सागरः ॥ २४ ॥ महर्षीणां भृगुरहं गि
रामस्म्येकमक्षरं ॥ यज्ञानां जपयज्ञोस्मि स्थावराणां हिमालयः ॥ २५ ॥ अश्वत्थः सर्ववृक्षाणां दे
वर्षीणां च नारदः ॥ गंधर्वाणां चित्ररथः सिद्धानां कपिलो मुनिः ॥ २६ ॥ उच्चैःश्रवसमश्वानां विद्धि मा

गी०
३६

मृतोद्भवं ऐरावतं गजेंद्राणां नराणांच नराधिपं ॥ २७ ॥ आयुधानामहं वज्रं धेनूनामस्मि कामधुक्
प्रजनश्चास्मि कंदर्पः सर्पाणामस्मि वासुकिः ॥ २८ ॥ अनंतश्चास्मि नागानां वरुणो यादसामहं
पितॄणामर्यमा चास्मि यमः संयमतामहं ॥ २९ ॥ प्रह्लादश्चास्मि दैत्यानां कालः कलयतामहं मृगा
णांच मृगेंद्रोहं वैनतेयश्च पक्षिणां ॥ ३० ॥ पवनः पवतामस्मि रामः शस्त्रभृतामहं झषाणां मकरश्चा
स्मि स्रोतसामस्मि जाह्नवी ॥ ३१ ॥ सर्गाणामादिरंतश्च मध्यं चैवाहमर्जुन अध्यात्मविद्या विद्यानां
वादः प्रवदतामहं ॥ ३२ ॥ अक्षराणामकारोस्मि द्वंद्वः सामासिकस्य च अहमेवाक्षयः कालो ३६

धाताहं विश्वतोमुखः ॥ ३३ ॥ मृत्युः सर्वहरश्चाहमुद्भवश्च भविष्यतां कीर्तिः श्रीर्वाक्च नारीणां
स्मृतिर्मेधा धृतिः क्षमा ॥ ३४ ॥ बृहत्साम तथा साम्नां गायत्री छंदसामहं मासानां मार्गशीर्षोहमृतू
नां कुसुमाकरः ॥ ३५ ॥ द्यूतं छलयतामस्मि तेजस्तेजस्विनामहं जयोस्मि व्यवसायोस्मि सत्वं
सत्ववतामहं ॥ ३६ ॥ वृष्णीनां वासुदेवोस्मि पांडवानां धनंजयः मुनीनामप्यहं व्यासः कवीनामु
शना कविः ॥ ३७ ॥ दंडो दमयतामस्मि नीतिरस्मि जिगीषतां मौनं चैवास्मि गुह्यानां ज्ञानं ज्ञानव
तामहं ॥ ३८ ॥ यच्चापि सर्वभूतानां बीजं तदहमर्जुन न तदस्ति विना यत्स्यान्मया भूतं चराचरं

त्रप ॥ नांतोस्ति मम दिव्यानां विभूतीनां परंतप ॥ एष तूद्देशतः प्रोक्तो विभूतेर्विस्तरो मया ॥ ४० ॥ यद्य
द्विभूतिमत्सत्वं श्रीमदूर्जितमेव वा ॥ तत्तदेवावगच्छ त्वं मम तेजोंशसंभवं ॥ ४१ ॥ अथवा बहुनैतेन किं
ज्ञातेन तवार्जुन ॥ विष्टभ्याहमिदं कृत्स्नमेकांशेन स्थितो जगत् ॥ ४२ ॥ इति श्रीभगवद्गीतासूपनि
षत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे विभूतियोगो नाम दशमोध्यायः ॥ अर्जु
न उवाच ॥ मदनुग्रहाय परमं गुह्यमध्यात्मसंज्ञितं ॥ यत्वयोक्तं वचस्तेन मोहोयं विगतो मम ॥ १ ॥ भवा
प्ययौ हि भूतानां श्रुतौ विस्तरशो मया ॥ त्वत्तः कमलपत्राक्ष माहात्म्यमपि चाव्ययं ॥ २ ॥ एवमेतद्यथा ३१

त्थ त्वमात्मानं परमेश्वर ॥ द्रष्टुमिच्छामि ते रूपमैश्वरं पुरुषोत्तम ॥ ३ ॥ मन्यसे यदि तच्छक्यं मया द्रष्टुमिति
प्रभो ॥ योगेश्वर ततो मे त्वं दर्शयात्मानमव्ययं ॥ ४ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ पश्य मे पार्थ रूपाणि शतशोथ
सहस्रशः ॥ नानाविधानि दिव्यानि नानावर्णाकृतीनि च ॥ ५ ॥ पश्यादित्यान्वसून्रुद्रानश्विनौ मरुतस्त
था ॥ बहून्यदृष्टपूर्वाणि पश्याश्चर्याणि भारत ॥ ६ ॥ इहैकस्थं जगत्कृत्स्नं पश्याद्य सचराचरं ॥ मम देहे गु
डाकेश यच्चान्यद्द्रष्टुमिच्छसि ॥ ७ ॥ न तु मां शक्यसे द्रष्टुमनेनैव स्वचक्षुषा ॥ दिव्यं ददामि ते चक्षुः पश्य
मे योगमैश्वरं ॥ ८ ॥ संजय उवाच ॥ एवमुक्त्वा ततो राजन्महायोगेश्वरो हरिः ॥ दर्शयामास पार्थाय प

गी० ३७

रमंरूपमैश्वरं ॥ ९ ॥ अनेकवक्त्रनयनमनेकाद्भुतदर्शनं ॥ अनेकदिव्याभरणं दिव्यानेकोद्यतायुधं ॥
१० ॥ दिव्यमाल्यांबरधरं दिव्यगंधानुलेपनं ॥ सर्वाश्चर्यमयं देवमनंतं विश्वतोमुखं ॥ ११ ॥ दिवि सूर्य
सहस्रस्य भवेद्युगपदुत्थिता ॥ यदि भाः सदृशी सा स्याद्भासस्तस्य महात्मनः ॥ १२ ॥ तत्रैकस्थं जग
त्कृत्स्नं प्रविभक्तमनेकधा ॥ अपश्यद्देवदेवस्य शरीरे पांडवस्तदा ॥ १३ ॥ ततः स विस्मयाविष्टो हृष्टरोम
ा धनंजयः ॥ प्रणम्य शिरसा देवं कृतांजलिरभाषत ॥ १४ ॥ अर्जुन उवाच ॥ पश्यामि देवांस्तव देव दे
हे सर्वांस्तथा भूतविशेषसंघान् ॥ ब्रह्माणमीशं कमलासनस्थमृषींश्च सर्वानुरगांश्च दिव्यान् ॥ १५ ॥ ३७

अनेकबाहूदरवक्त्रनेत्रं पश्यामि त्वां सर्वतोऽनंतरूपं ॥ नांतं न मध्यं न पुनस्तवादिं पश्यामि विश्वेश्वर
विश्वरूपं ॥ १६ ॥ किरीटिनं गदिनं चक्रिणं च तेजोराशिं सर्वतो दीप्तिमंतं ॥ पश्यामि त्वां दुर्निरीक्ष्यं स
मंताद्दीप्तानलार्कद्युतिमप्रमेयं ॥ १७ ॥ त्वमक्षरं परमं वेदितव्यं त्वमस्य विश्वस्य परं निधानं ॥ त्वमव्य
यः शाश्वतधर्मगोप्ता सनातनस्त्वं पुरुषो मतो मे ॥ १८ ॥ अनादिमध्यांतमनंतवीर्यमनंतबाहुं शशिसूर्य
नेत्रं ॥ पश्यामि त्वां दीप्तहुताशवक्त्रं स्वतेजसा विश्वमिदं तपंतं ॥ १९ ॥ द्यावापृथिव्योरिदमंतरं हि व्या
प्तं त्वयैकेन दिशश्च सर्वाः ॥ दृष्ट्वाद्भुतं रूपमुग्रं तवेदं लोकत्रयं प्रव्यथितं महात्मन् ॥ २० ॥ अमी हि त्वां

सुरसंघाविशंति केचिद्भीताः प्रांजलयोगृणंति स्वस्तीत्युक्त्वा महर्षिसिद्धसंघाः स्तुवंति त्वां स्तुतिभि
ःपुष्कलाभिः ॥ २१ ॥ रुद्रादित्यावसवोयेचसाध्याविश्वेश्विनौमरुतश्चोष्मपाश्च गंधर्वयक्षासुर
सिद्धसंघावीक्षंते त्वां विस्मिताश्चैवसर्वे ॥ २२ ॥ रूपंमहत्तेबहुवक्त्रनेत्रंमहाबाहोबहुबाहूरुपादं
बहूदरंबहुदंष्ट्राकरालंदृष्ट्वालोकाःप्रव्यथितास्तथाहं ॥ २३ ॥ नभःस्पृशंदीप्तमनेकवर्णंव्यात्ता
ननंदीप्तविशालनेत्रं दृष्ट्वाहित्वांप्रव्यथितांतरात्माधृतिंनविंदामिशमंचविष्णो ॥ २४ ॥ दंष्ट्राकरा
लानिचतेमुखानिदृष्ट्वैवकालानलसन्निभानि दिशोनजानेनलभेचशर्मप्रसीददेवेशजगन्नि

वास ॥ २५ ॥ अमीचत्वांधृतराष्ट्रस्यपुत्राःसर्वेसहैवावनिपालसंघैः भीष्मोद्रोणःसूतपुत्रस्तथासौ
सहास्मदीयैरपियोधमुख्यैः ॥ २६ ॥ वक्त्राणितेत्वरमाणाविशंतिदंष्ट्राकरालानिभयानकानि
केचिद्विलग्नादशनांतरेषुसंदृश्यंतेचूर्णितैरुत्तमांगैः ॥ २७ ॥ यथानदीनांबहवोंबुवेगाःसमु
द्रमेवाभिमुखाद्रवंति तथातवामीनरलोकवीराविशंतिवक्त्राण्यभिविज्वलंति ॥ २८ ॥ यथाप्रदी
प्तंज्वलनंपतंगाविशंतिनाशायसमृद्धवेगाः तथैवनाशायविशंतिलोकास्तवापिवक्त्राणिसमृ
द्धवेगाः ॥ २९ ॥ लेलिह्यसेग्रसमानःसमंताल्लोकान्समग्रान्वदनैर्ज्वलद्भिः तेजोभिरापूर्यज

गत्समग्रं भासस्तवोग्राः प्रतपंति विष्णो ॥ ३० ॥ आख्याहि मे को भवानुग्ररूपो नमोस्तु ते देववर प्रसी
द विज्ञातुमिच्छामि भवंतमाद्यं न हि प्रजानामि तव प्रवृत्तिं ॥ ३१ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ कालोस्मि लो
कक्षयकृत्प्रवृद्धो लोकान्समाहर्तुमिह प्रवृत्तः ॥ ऋतेपि त्वां न भविष्यंति सर्वे येवस्थिताः प्रत्यनी
केषु योधाः ॥ ३२ ॥ तस्मात्त्वमुत्तिष्ठ यशो लभस्व जित्वा शत्रून्भुंक्ष्व राज्यं समृद्धं ॥ मयैवैते निह
ताः पूर्वमेव निमित्तमात्रं भव सव्यसाचिन् ॥ ३३ ॥ द्रोणं च भीष्मं च जयद्रथं च कर्णं तथान्यानपि यो
धवीरान् ॥ मया हतांस्त्वं जहि मा व्यथिष्ठा युध्यस्व जेतासि रणे सपत्नान् ॥ ३४ ॥ संजय उवाच ॥

एतच्छ्रुत्वा वचनं केशवस्य कृतांजलिर्वेपमानः किरीटी ॥ नमस्कृत्वा भूय एवाह कृष्णं सगद्ग
दं भीतभीतः प्रणम्य ॥ ३५ ॥ अर्जुन उवाच ॥ स्थाने हृषीकेश तव प्रकीर्त्या जगत्प्रहृष्यत्यनुरज्य
ते च ॥ रक्षांसि भीतानि दिशो द्रवंति सर्वे नमस्यंति च सिद्धसंघाः ॥ ३६ ॥ कस्माच्च ते न नमेरन्म
हात्मन् गरीयसे ब्रह्मणोप्यादिकर्त्रे ॥ अनंत देवेश जगन्निवास त्वमक्षरं सदसत्तत्परं यत् ॥ ३७ ॥
त्वमादिदेवः पुरुषः पुराणस्त्वमस्य विश्वस्य परं निधानं ॥ वेत्तासि वेद्यं च परं च धाम त्वया ततं वि
श्वमनंतरूप ॥ ३८ ॥ वायुर्यमोग्निर्वरुणः शशांकः प्रजापतिस्त्वं प्रपितामहश्च ॥ नमो नमस्ते

स्तुःसहस्रकृत्वःपुनश्चभूयोपिनमोनमस्ते॥३९॥नमःपुरस्तादथपृष्ठतस्तेनमोस्तुतेसर्वतएवस
र्व॥अनंतवीर्यामितविक्रमस्त्वंसर्वंसमाप्नोषिततोसिसर्वः॥४०॥सखेतिमत्वाप्रसभंयदुक्तंहे
कृष्णहेयादवहेसखेति॥अजानतामहिमानंतवेदंमयाप्रमादात्प्रणयेनवापि॥४१॥यच्चावह
ासार्थमसत्कृतोसिविहारशय्यासनभोजनेषु॥एकोथवाप्यच्युततत्समक्षंतत्क्षामयेत्वामह
मप्रमेयं॥४२॥पितासिलोकस्यचराचरस्यत्वमस्यपूज्यश्चगुरुर्गरीयान्॥नत्वत्समोस्त्यभ्यधि
कःकुतोन्योलोकत्रयेप्यप्रतिमप्रभाव॥४३॥तस्मात्प्रणम्यप्रणिधायकायंप्रसादयेत्वामह ४१

मीशमीड्यं॥पितेवपुत्रस्यसखेवसख्युःप्रियःप्रियायार्हसिदेवसोढुं॥४४॥अदृष्टपूर्वंहृषितो
स्मिदृष्ट्वाभयेनचप्रव्यथितंमनोमेतदेवमेदर्शयदेवरूपंप्रसीददेवेशजगन्निवास॥४५॥किरी
टिनंगदिनंचक्रहस्तमिच्छामित्वांद्रष्टुमहंतथैव॥तेनैवरूपेणचतुर्भुजेनसहस्रबाहोभवविश्वमू
र्ते॥४६॥श्रीभगवानुवाच॥मयाप्रसन्नेनतवार्जुनेदंरूपंपरंदर्शितमात्मयोगात्॥तेजोमयंवि
श्वमनंतमाद्यंयन्मेत्वदन्येननदृष्टपूर्वं॥४७॥नवेदयज्ञाध्ययनैर्नदानैर्नचक्रियाभिर्नतपोभिरु
ग्रैः॥एवंरूपःशक्यअहंनृलोकेद्रष्टुंत्वदन्येनकुरुप्रवीर॥४८॥मातेव्यथामाचविमूढभावो

गी०

ष्ट्वा रूपं घोरमीदृङ्ममेदं ॥ व्यपेतभीः प्रीतमनाः पुनस्त्वं तदेव मे रूपमिदं प्रपश्य ॥ ४९ ॥ संजय उवाच ॥
इत्यर्जुनं वासुदेवस्तथोक्त्वा स्वकं रूपं दर्शयामास भूयः ॥ आश्वासयामास च भीतमेनं भूत्वा पु
नः सौम्यवपुर्महात्मा ॥ ५० ॥ अर्जुन उवाच ॥ दृष्ट्वेदं मानुषं रूपं तव सौम्यं जनार्दन ॥ इदानीमस्मि सं
वृत्तः सचेताः प्रकृतिं गतः ॥ ५१ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ सुदुर्दर्शमिदं रूपं दृष्टवानसि यन्मम ॥ देवा अप्य
स्य रूपस्य नित्यं दर्शनकांक्षिणः ॥ ५२ ॥ नाहं वेदैर्न तपसा न दानेन न चेज्यया ॥ शक्य एवंविधो द्रष्टुं
दृष्टवानसि मां यथा ॥ ५३ ॥ भक्त्या त्वनन्यया शक्य अहमेवंविधोऽर्जुन ॥ ज्ञातुं द्रष्टुं च तत्त्वेन प्रवेष्टुं च प

रंतप ॥ ५४ ॥ मत्कर्मकृन्मत्परमो मद्भक्तः संगवर्जितः ॥ निर्वैरः सर्वभूतेषु यः स मामेति पांडव ॥ ५५ ॥
इति श्रीभगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे विश्वरू
ना पदर्शनो नामैकादशोऽध्यायः ॥ अर्जुन उवाच ॥ एवं सततयुक्ता ये भक्तास्त्वां पर्युपासते ॥ ये चाप्य
क्षरमव्यक्तं तेषां के योगवित्तमाः ॥ १ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ मय्यावेश्य मनो ये मां नित्ययुक्ता उपा
सते ॥ श्रद्धया परयोपेतास्ते मे युक्ततमा मताः ॥ २ ॥ ये त्वक्षरमनिर्देश्यमव्यक्तं पर्युपासते ॥ सर्वत्र
गमचिंत्यं च कूटस्थमचलं ध्रुवं ॥ ३ ॥ संनियम्येंद्रियग्रामं सर्वत्र समबुद्धयः ॥ ते प्राप्नुवंति मामेव स

र्वभूतहिते रताः ॥ ४ ॥ क्लेशोधिकतरस्तेषामव्यक्तासक्तचेतसां ॥ अव्यक्ता हि गतिर्दुःखं देहवद्भिरवाप्य
ते ॥ ५ ॥ ये तु सर्वाणि कर्माणि मयि संन्यस्य मत्पराः ॥ अनन्येनैव योगेन मां ध्यायंत उपासते ॥ ६ ॥ तेषा
महं समुद्धर्ता मृत्युसंसारसागरात् ॥ भवामि न चिरात्पार्थ मय्यावेशितचेतसां ॥ ७ ॥ मय्येव मन आध
त्स्व मयि बुद्धिं निवेशय ॥ निवसिष्यसि मय्येव अत ऊर्ध्वं न संशयः ॥ ८ ॥ अथ चित्तं समाधातुं न शक्नो
षि मयि स्थिरं ॥ अभ्यासयोगेन ततो मामिच्छाप्तुं धनंजय ॥ ९ ॥ अभ्यासेप्यसमर्थोसि मत्कर्मपरमो
भव ॥ मदर्थमपि कर्माणि कुर्वन्सिद्धिमवाप्स्यसि ॥ १० ॥ अथैतदप्यशक्तोसि कर्तुं मद्योगमाश्रितः

सर्वकर्मफलत्यागं ततः कुरु यतात्मवान् ॥ ११ ॥ श्रेयो हि ज्ञानमभ्यासाज्ज्ञानाद्ध्यानं विशिष्यते ॥ ध्याना
त्कर्मफलत्यागस्त्यागाच्छान्तिरनंतरं ॥ १२ ॥ अद्वेष्टा सर्वभूतानां मैत्रः करुण एव च ॥ निर्ममो निरहंका
रः समदुःखसुखः क्षमी ॥ १३ ॥ संतुष्टः सततं योगी यतात्मा दृढनिश्चयः ॥ मय्यर्पितमनोबुद्धिर्यो मद्भ
क्तः स मे प्रियः ॥ १४ ॥ यस्मान्नोद्विजते लोको लोकान्नोद्विजते च यः ॥ हर्षामर्षभयोद्वेगैर्मुक्तो यः स च मे
प्रियः ॥ १५ ॥ अनपेक्षः शुचिर्दक्ष उदासीनो गतव्यथः ॥ सर्वारंभपरित्यागी भक्तिमान्यः स मे प्रि
यः ॥ १६ ॥ यो न हृष्यति न द्वेष्टि न शोचति न कांक्षति ॥ शुभाशुभपरित्यागी भक्तिमान्यः स मे प्रि

य॥१७॥ समःशत्रौ च मित्रे च तथा मानापमानयोः॥ शीतोष्णसुखदुःखेषु समःसंगविवर्जितः॥
१८॥ तुल्यनिंदास्तुतिर्मौनी संतुष्टो येन केनचित्॥ अनिकेतः स्थिरमतिर्भक्तिमान्मे प्रियो नरः॥१
९॥ ये तु धर्म्यामृतमिदं यथोक्तं पर्युपासते॥ श्रद्दधाना मत्परमा भक्तास्तेतीव मे प्रियाः॥२०॥ इति
श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे भक्तियोगोना
म द्वादशोध्यायः॥ अर्जुन उवाच॥ प्रकृतिं पुरुषं चैव क्षेत्रं क्षेत्रज्ञमेव च॥ एतद्वेदितुमिच्छामि
ज्ञानं ज्ञेयं च केशव॥१॥ श्रीभगवानुवाच॥ इदं शरीरं कौंतेय क्षेत्रमित्यभिधीयते॥ एतद्यो वेत्ति ४४

तं प्राहुः क्षेत्रज्ञ इति तद्विदः॥२॥ क्षेत्रज्ञं चापि मां विद्धि सर्वक्षेत्रेषु भारत॥ क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोर्ज्ञानं य
त्तज्ज्ञानं मतं मम॥३॥ तत्क्षेत्रं यच्च यादृक्च यद्विकारि यतश्च यत्॥ स च यो यत्प्रभावश्च तत्समासेन मे
शृणु॥४॥ ऋषिभिर्बहुधा गीतं छंदोभिर्विविधैः पृथक्॥ ब्रह्मसूत्रपदैश्चैव हेतुमद्भिर्विनिश्चितैः॥५
॥ महाभूतान्यहंकारो बुद्धिरव्यक्तमेव च॥ इंद्रियाणि दशैकं च पंच चेंद्रियगोचराः॥६॥ इच्छा द्वेषः सु
खं दुःखं संघातश्चेतना धृतिः॥ एतत्क्षेत्रं समासेन सविकारमुदाहृतं॥७॥ अमानित्वमदंभित्व
महिंसा क्षांतिरार्जवं॥ आचार्योपासनं शौचं स्थैर्यमात्मविनिग्रहः॥८॥ इंद्रियार्थेषु वैराग्य

मनहंकार एव च ॥ जन्ममृत्युजराव्याधिदुःखदोषानुदर्शनं ॥ ९ ॥ असक्तिरनभिष्वंगः पुत्रदारगृह
ादिषु ॥ नित्यं च समचित्तत्वमिष्टानिष्टोपपत्तिषु ॥ १० ॥ मयि चानन्ययोगेन भक्तिरव्यभिचारिणी ॥ वि
विक्तदेशसेवित्वमरतिर्जनसंसदि ॥ ११ ॥ अध्यात्मज्ञाननित्यत्वं तत्वज्ञानार्थदर्शनं ॥ एतज्ज्ञान
मिति प्रोक्तमज्ञानं यदतोन्यथा ॥ १२ ॥ ज्ञेयं यत्तत्प्रवक्ष्यामि यज्ज्ञात्वामृतमश्नुते ॥ अनादिम
त्परं ब्रह्म न सत्तन्नासदुच्यते ॥ १३ ॥ सर्वतः पाणिपादं तत्सर्वतोक्षिशिरोमुखं ॥ सर्वतः श्रुतिमल्लो
के सर्वमावृत्य तिष्ठति ॥ १४ ॥ सर्वेंद्रियगुणाभासं सर्वेंद्रियविवर्जितं ॥ असक्तं सर्वभृच्चैव नि
र्गुणं गुणभोक्तृ च ॥ १५ ॥ बहिरंतश्च भूतानामचरं चरमेव च ॥ सूक्ष्मत्वात्तदविज्ञेयं दूरस्थं चांति
के च तत् ॥ १६ ॥ अविभक्तं च भूतेषु विभक्तमिव च स्थितं ॥ भूतभर्तृ च तज्ज्ञेयं ग्रसिष्णु प्रभविष्णु च
१७ ॥ ज्योतिषामपि तज्ज्योतिस्तमसः परमुच्यते ॥ ज्ञानं ज्ञेयं ज्ञानगम्यं हृदि सर्वस्य धिष्टितं ॥ १८ ॥ इ
ति क्षेत्रं तथा ज्ञानं ज्ञेयं चोक्तं समासतः ॥ मद्भक्त एतद्विज्ञाय मद्भावायोपपद्यते ॥ १९ ॥ प्रकृतिं पुरुषं
चैव विद्ध्यनादी उभावपि ॥ विकारांश्च गुणांश्चैव विद्धि प्रकृतिसंभवान् ॥ २० ॥ कार्यकारणकर्तृत्वे
हेतुः प्रकृतिरुच्यते ॥ पुरुषः सुखदुःखानां भोक्तृत्वे हेतुरुच्यते ॥ २१ ॥ पुरुषः प्रकृतिस्थो हि भुंक्ते

प्रकृतिजान्गुणान्॥ कारणंगुणसंगोस्यसदसद्योनिजन्मसु॥२२॥ उपद्रष्टानुमंताचभर्त्ताभोक्ता
महेश्वरः॥ परमात्मेतिचाप्युक्तोदेहेस्मिन्पुरुषःपरः॥२३॥ यएवंवेत्तिपुरुषंप्रकृतिंचगुणैःस
ह॥ सर्वथावर्त्तमानोपिनसभूयोभिजायते॥२४॥ ध्यानेनात्मनिपश्यंतिकेचिदात्मानमात्मना॥
अन्येसांख्येनयोगेनकर्मयोगेनचापरे॥२५॥ अन्येत्वेवमजानंतःश्रुत्वान्येभ्यउपासते॥ तेपि
चातितरंत्येवमृत्युंश्रुतिपरायणाः॥२६॥ यावत्संजायतेकिंचित्सत्वंस्थावरजंगमं॥ क्षेत्रक्षेत्र
ज्ञसंयोगात्तद्विद्धिभरतर्षभ॥२७॥ समंसर्वेषुभूतेषुतिष्ठंतंपरमेश्वरं॥ विनश्यत्स्वविनश्यंतं॥

यःपश्यतिसपश्यति॥२८॥ समंपश्यन्हिसर्वत्रसमवस्थितमीश्वरं॥ नहिनस्त्यात्मनात्मानंततो
यातिपरांगतिं॥२९॥ प्रकृत्यैवचकर्माणिक्रियमाणानिसर्वशः॥ यःपश्यतितथात्मानमकर्त्ता
रंसपश्यति॥३०॥ यदाभूतपृथग्भावमेकस्थमनुपश्यति॥ ततएवचविस्तारंब्रह्मसंपद्यतेतदा॥
३१॥ अनादित्वान्निर्गुणत्वात्परमात्मायमव्ययः॥ शरीरस्थोपिकौंतेयनकरोतिनलिप्यते॥३
२॥ यथासर्वगतंसौक्ष्म्यादाकाशंनोपलिप्यते॥ सर्वत्रावस्थितोदेहेतथात्मानोपलिप्यते॥३३॥
यथाप्रकाशयत्येकःकृत्स्नंलोकमिमंरविः॥ क्षेत्रंक्षेत्रीतथाकृत्स्नंप्रकाशयतिभारत॥३४॥

क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोरेवमंतरं ज्ञानचक्षुषा भूतप्रकृतिमोक्षं च ये विदुर्यांति ते परं ३४ इति श्री भ
गवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे क्षेत्रक्षेत्रज्ञविभागयो
गो नाम त्रयोदशोऽध्यायः श्रीभगवानुवाच परं भूयः प्रवक्ष्यामि ज्ञानानां ज्ञानमुत्तमं यज्ज्ञा
त्वा मुनयः सर्वे परां सिद्धिमितो गताः १ इदं ज्ञानमुपाश्रित्य मम साधर्म्यमागताः सर्गेपि नो
पजायंते प्रलये न व्यथंति च २ मम योनिर्महद्ब्रह्म तस्मिन् गर्भं दधाम्यहं संभवः सर्वभूता
नां ततो भवति भारत ३ सर्वयोनिषु कौंतेय मूर्तयः संभवंति याः तासां ब्रह्म महद्योनिरहं बी ४१

जप्रदः पिता ४ सत्वं रजस्तम इति गुणाः प्रकृतिसंभवाः निबध्नंति महाबाहो देहे देहिनमव्ययं
५ तत्र सत्वं निर्मलत्वात्प्रकाशकमनामयं सुखसंगेन बध्नाति ज्ञानसंगेन चानघ ६ रजो रागा
त्मकं विद्धि तृष्णासंगसमुद्भवं तन्निबध्नाति कौंतेय कर्मसंगेन देहिनं ७ तमस्त्वज्ञानजं विद्धि मो
हनं सर्वदेहिनां प्रमादालस्यनिद्राभिस्तन्निबध्नाति भारत ८ सत्वं सुखे संजयति रजः कर्मणि
भारत ज्ञानमावृत्य तु तमः प्रमादे संजयत्युत ९ रजस्तमश्चाभिभूय सत्वं भवति भारत रजः
सत्वं तमश्चैव तमः सत्वं रजस्तथा १० सर्वद्वारेषु देहेस्मिन्प्रकाश उपजायते ज्ञानं यदा तदा

विद्याद्विवृद्धंसत्वमित्युत ॥ ११ ॥ लोभःप्रवृत्तिरारंभःकर्मणामशमःस्पृहा ॥ रजस्येतानिजायंतेविवृ
द्धेभरतर्षभ ॥ १२ ॥ अप्रकाशोऽप्रवृत्तिश्चप्रमादोमोहएवच ॥ तमस्येतानिजायंतेविवृद्धेकुरुनंद
न ॥ १३ ॥ यदासत्वप्रवृद्धेतुप्रलयंयातिदेहभृत ॥ तदोत्तमविदांल्लोकानमलान्प्रतिपद्यते ॥ १४ ॥ रज
सिप्रलयंगत्वाकर्मसंगिषुजायते ॥ तथाप्रलीनस्तमसिमूढयोनिषुजायते ॥ १५ ॥ कर्मणःसुकृत
स्याहुःसात्विकंनिर्मलंफलं ॥ रजसस्तुफलंदुःखमज्ञानंतमसःफलं ॥ १६ ॥ सत्वात्संजायतेज्ञा
नंरजसोलोभएवच ॥ प्रमादमोहौतमसोभवतोज्ञानमेवच ॥ १७ ॥ ऊर्द्ध्वंगच्छंतिसत्वस्थामध्ये

तिष्ठंतिराजसाः ॥ जघन्यगुणवृत्तिस्थाअधोगच्छंतितामसाः ॥ १८ ॥ नान्यंगुणेभ्यःकर्तारंयदाद्रष्टानु
पश्यति ॥ गुणेभ्यश्चपरंवेत्तिमद्भावंसोधिगच्छति ॥ १९ ॥ गुणानेतानतीत्यत्रीन्देहीदेहसमुद्भवा
न् ॥ जन्ममृत्युजरादुःखैर्विमुक्तोमृतमश्नुते ॥ २० ॥ अर्जुन उवाच ॥ कैर्लिंगैस्त्रीन्गुणानेतानतीतो
तिप्रभो ॥ किमाचारःकथंचैतांस्त्रीन्गुणानतिवर्त्तते ॥ २१ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ प्रकाशंचप्रवृ
त्तिंचमोहमेवचपांडव ॥ नद्वेष्टिसंप्रवृत्तानिननिवृत्तानिकांक्षति ॥ २२ ॥ उदासीनवदासीनोगु
णैर्योनविचाल्यते ॥ गुणावर्त्ततइत्येवंयोवतिष्ठतिनेंगते ॥ २३ ॥ समदुःखसुखःस्वस्थःसम

लोष्टाश्मकांचनः॥तुल्यप्रियाप्रियोधीरस्तुल्यनिंदात्मसंस्तुतिः॥२४॥मानापमानयोस्तुल्यस्तुल्यो
मित्रारिपक्षयोः॥सर्वारंभपरित्यागीगुणातीतःसउच्यते॥२५॥मांचयोव्यभिचारेणभक्तियोगेन
सेवते॥सगुणान्समतीत्यैतान्ब्रह्मभूयायकल्पते॥२६॥ब्रह्मणोहिप्रतिष्ठाहममृतस्याव्ययस्य
च॥शाश्वतस्यचधर्मस्यसुखस्यैकांतिकस्यच॥२७॥इतिश्रीभगवद्गीतासूपनिषत्सुब्रह्म
विद्यायांयोगशास्त्रेश्रीकृष्णार्जुनसंवादेगुणत्रयविभागयोगोनामचतुर्दशोध्यायः॥१४
श्रीभगवानुवाच॥ऊर्ध्वमूलमधःशाखमश्वत्थंप्राहुरव्ययं॥छंदांसियस्यपर्णानियस्तंवेदस ५१

वेदवित्॥१॥अधश्चोर्ध्वंप्रसृतास्तस्यशाखागुणप्रवृद्धाविषयप्रवालाः॥अधश्चमूलान्यनुसंतत
निकर्मानुबंधीनिमनुष्यलोके॥२॥नरूपमस्येहतथोपलभ्यतेनांतोनचादिर्नचसंप्रतिष्ठा॥
अश्वत्थमेनंसुविरूढमूलमसंगशस्त्रेणदृढेनछित्वा॥३॥ततःपदंतत्परिमार्गितव्यंयस्मिन्ग
तानिवर्तंतिभूयः॥तमेवचाद्यंपुरुषंप्रपद्येयतःप्रवृत्तिःप्रसृतापुराणी॥४॥निर्मानमोहाजि
तसंगदोषाअध्यात्मनित्याविनिवृत्तकामाः॥द्वंद्वैर्विमुक्ताःसुखदुःखसंज्ञैर्गच्छंत्यमूढाःपदम
व्ययंतत्॥५॥नतद्भासयतेसूर्योनशशांकोनपावकः॥यद्गत्वानिवर्तंतेतद्धामपरमंमम॥६

ममैवांशो जीवलोके जीवभूतः सनातनः । मनःषष्ठानींद्रियाणि प्रकृतिस्थानि कर्षति ॥ ७ ॥ शरीरं
यदवाप्नोति यच्चाप्युत्क्रामतीश्वरः । गृहीत्वैतानि संयाति वायुर्गंधानिवाशयात् ॥ ८ ॥ श्रोत्रं च
क्षुः स्पर्शनं च रसनं घ्राणमेव च । अधिष्ठाय मनश्चायं विषयानुपसेवते ॥ ९ ॥ उत्क्रामंतं स्थितं
वापि भुंजानं वा गुणान्वितं । विमूढा नानुपश्यंति पश्यंति ज्ञानचक्षुषः ॥ १० ॥ यतंतो योगिनश्चै
नं पश्यंत्यात्मन्यवस्थितं । यतंतोप्यकृतात्मानो नैनं पश्यंत्यचेतसः ॥ ११ ॥ यदादित्यगतं तेजो ज
गद्भासयतेखिलं । यच्चंद्रमसि यच्चाग्नौ तत्तेजो विद्धि मामकं ॥ १२ ॥ गामाविश्य च भूतानि धार

याम्यहमोजसा । पुष्णामि चौषधीः सर्वाः सोमो भूत्वा रसात्मकः ॥ १३ ॥ अहं वैश्वानरो भूत्वा प्राणि
नां देहमाश्रितः । प्राणापानसमायुक्तः पचाम्यन्नं चतुर्विधं ॥ १४ ॥ सर्वस्य चाहं हृदि संनिविष्टो म
त्तः स्मृतिर्ज्ञानमपोहनं च वेदैश्च सर्वैरहमेव वेद्यो वेदांतकृद्वेदविदेव चाहं ॥ १५ ॥ द्वाविमौ पुरु
षौ लोके क्षरश्चाक्षर एव च क्षरः सर्वाणि भूतानि कूटस्थोक्षर उच्यते ॥ १६ ॥ उत्तमः पुरुषस्त्व
न्यः परमात्मेत्युदाहृतः यो लोकत्रयमाविश्य बिभर्त्यव्यय ईश्वरः ॥ १७ ॥ यस्मात्क्षरमतीतोह
मक्षरादपि चोत्तमः । स सर्वविद्भजति मां सर्वभावेन भारत ॥ १८ ॥ इति गुह्यतमं शास्त्रमिदमुक्तं

मयानघ ॥ एतद्बुद्ध्वा बुद्धिमान्स्यात्कृतकृत्यश्च भारत ॥ २० ॥ इति श्रीभगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्म
विद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे पुरुषोत्तमयोगो नाम पंचदशोऽध्यायः ॥ श्रीभगवानुवाच
॥ अभयं सत्वसंशुद्धिर्ज्ञानयोगव्यवस्थितिः ॥ दानं दमश्च यज्ञश्च स्वाध्यायस्तप आर्जवं ॥ १ ॥ अ
हिंसा सत्यमक्रोधस्त्यागः शान्तिरपैशुनं ॥ दया भूतेष्वलोलुत्वं मार्दवं ह्रीरचापलं ॥ २ ॥ तेजः क्षम
ा धृतिः शौचमद्रोहो नातिमानिता ॥ भवंति संपदं दैवीमभिजातस्य भारत ॥ ३ ॥ दंभो दर्पोऽभिमानश्च
क्रोधः पारुष्यमेव च ॥ अज्ञानं चाभिजातस्य पार्थ संपदमासुरीं ॥ ४ ॥ दैवी संपद्विमोक्षाय निबंधाय

सुरी मता ॥ मा शुचः संपदं दैवीमभिजातोसि पांडव ॥ ५ ॥ द्वौ भूतसर्गौ लोकेस्मिन्दैव आसुर एव च
दैवो विस्तरशः प्रोक्त आसुरं पार्थ मे शृणु ॥ ६ ॥ प्रवृत्तिं च निवृत्तिं च जना न विदुरासुराः ॥ न शौचं
नापि चाचारो न सत्यं तेषु विद्यते ॥ ७ ॥ असत्यमप्रतिष्ठं ते जगदाहुरनीश्वरं ॥ अपरस्परसंभूतं
किमन्यत्कामहैतुकं ॥ ८ ॥ एतां दृष्टिमवष्टभ्य नष्टात्मानोऽल्पबुद्धयः ॥ प्रभवंत्युग्रकर्माणः क्षयाय
जगतोऽहिताः ॥ ९ ॥ काममाश्रित्य दुष्पूरं दंभमानमदान्विताः ॥ मोहाद्गृहीत्वासद्ग्राहान्प्रवर्तंतेऽशु
चिव्रताः ॥ १० ॥ चिंतामपरिमेयां च प्रलयांतामुपाश्रिताः ॥ कामोपभोगपरमा एतावदिति नि

श्रिताः ॥ ११ ॥ आशापाशशतैर्बद्धाः कामक्रोधपरायणाः । ईहंते कामभोगार्थमन्यायेनार्थसंचया
न् ॥ १२ ॥ इदमद्य मया लब्धमिदं प्राप्स्ये मनोरथं । इदमस्तीदमपि मे भविष्यति पुनर्धनं ॥ १३ ॥ असौ म
या हतः शत्रुर्हनिष्ये चापरानपि । ईश्वरोऽहमहं भोगी सिद्धोऽहं बलवान्सुखी ॥ १४ ॥ आढ्योऽभिज
नवानस्मि कोऽन्योऽस्ति सदृशो मया । यक्ष्ये दास्यामि मोदिष्य इत्यज्ञानविमोहिताः ॥ १५ ॥ अनेकचि
त्तविभ्रांता मोहजालसमावृताः । प्रसक्ताः कामभोगेषु पतंति नरकेऽशुचौ ॥ १६ ॥ आत्मसंभाविताः स्त
ब्धा धनमानमदान्विताः । यजंते नामयज्ञैस्ते दंभेनाविधिपूर्वकं ॥ १७ ॥ अहंकारं बलं दर्पं कामं क्रो ५२

धं च संश्रिताः । मामात्मपरदेहेषु प्रद्विषंतोऽभ्यसूयकाः ॥ १८ ॥ तानहं द्विषतः क्रूरान्संसारेषु नराध
मान् । क्षिपाम्यजस्रमशुभानासुरीष्वेव योनिषु ॥ १९ ॥ आसुरीं योनिमापन्ना मूढा जन्मनि जन्म
नि । मामप्राप्यैव कौंतेय ततो यांत्यधमां गतिं ॥ २० ॥ त्रिविधं नरकस्येदं द्वारं नाशनमात्मनः । का
मः क्रोधस्तथा लोभस्तस्मादेतत्त्रयं त्यजेत् ॥ २१ ॥ एतैर्विमुक्तः कौंतेय तमोद्वारैस्त्रिभिर्नरः । आ
चरत्यात्मनः श्रेयस्ततो याति परां गतिं ॥ २२ ॥ यः शास्त्रविधिमुत्सृज्य वर्तते कामकारतः । न स
सिद्धिमवाप्नोति न सुखं न परां गतिं ॥ २३ ॥ तस्माच्छास्त्रं प्रमाणं ते कार्याकार्यव्यवस्थितौ । ज्ञात्वा

शास्त्रविधानोक्तं कर्म कर्तुमिहार्हसि ॥२४॥ इति श्रीभगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां यो-
गशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे दैवासुरसंपद्विभागयोगो नाम षोडशोऽध्यायः ॥ अर्जुन उवाच ॥ ये
शास्त्रविधिमुत्सृज्य यजन्ते श्रद्धयान्विताः। तेषां निष्ठा तु का कृष्ण सत्त्वमाहो रजस्तमः ॥१॥ श्री-
भगवानुवाच ॥ त्रिविधा भवति श्रद्धा देहिनां सा स्वभावजा ॥ सात्त्विकी राजसी चैव तामसी चेति तां
शृणु ॥२॥ सत्त्वानुरूपा सर्वस्य श्रद्धा भवति भारत ॥ श्रद्धामयोऽयं पुरुषो यो यच्छ्रद्धः स एव सः ॥
३॥ यजन्ते सात्त्विका देवान्यक्षरक्षांसि राजसाः ॥ प्रेतान्भूतगणांश्चान्ये यजन्ते तामसा जनाः ॥४

॥ अशास्त्रविहितं घोरं तप्यंते ये तपो जनाः ॥ दंभाहंकारसंयुक्ताः कामरागबलान्विताः ॥५॥ क-
र्शयंतः शरीरस्थं भूतग्राममचेतसः ॥ मां चैवांतःशरीरस्थं तान्विद्ध्यासुरनिश्चयान् ॥६॥ आहा-
रस्त्वपि सर्वस्य त्रिविधो भवति प्रियः ॥ यज्ञस्तपस्तथा दानं तेषां भेदमिमं शृणु ॥७॥ आयुःस-
त्त्वबलारोग्यसुखप्रीतिविवर्धनाः ॥ रस्याः स्निग्धाः स्थिरा हृद्या आहाराः सात्त्विकप्रियाः ॥८॥ क-
ट्वम्ललवणात्युष्णतीक्ष्णरूक्षविदाहिनः ॥ आहारा राजसस्येष्टा दुःखशोकामयप्रदाः ॥९॥ य-
ततयामं गतरसं पूति पर्युषितं च यत् ॥ उच्छिष्टमपि चामेध्यं भोजनं तामसप्रियं ॥१०॥ अफलाकांक्षि

भिर्यज्ञो विधिदृष्टो य इज्यते । यष्टव्यमेवेति मनः समाधाय स सात्विकः ॥ ११ ॥ अभिसंधाय तु फलं
दंभार्थमपि चैव यत् ॥ इज्यते भरतश्रेष्ठ तं यज्ञं विद्धि राजसं ॥ १२ ॥ विधिहीनमसृष्टान्नं मंत्रहीनम
दक्षिणं । श्रद्धाविरहितं यज्ञं तामसं परिचक्षते ॥ १३ ॥ देवद्विजगुरुप्राज्ञपूजनं शौचमार्ज्जवं ॥ ब्र
ह्मचर्यमहिंसा च शारीरं तप उच्यते ॥ १४ ॥ अनुद्वेगकरं वाक्यं सत्यं प्रियहितं च यत् । स्वाध्यायाभ्य
सनं चैव वाङ्मयं तप उच्यते ॥ १५ ॥ मनःप्रसादः सौम्यत्वं मौनमात्मविनिग्रहः ॥ भावसंशुद्धिरित्येत
त्तपो मानसमुच्यते ॥ १६ ॥ श्रद्धया परया तप्तं तपस्तत्त्रिविधं नरैः । अफलाकांक्षिभिर्युक्तैः सात्वि

कं परिचक्षते ॥ १७ ॥ सत्कारमानपूजार्थं तपो दंभेन चैव यत् ॥ क्रियते तदिह प्रोक्तं राजसं चल
मध्रुवं ॥ १८ ॥ मूढग्राहेणात्मनो यत्पीडया क्रियते तपः ॥ परस्योत्सादनार्थं वा तत्तामसमुदाहृ
तं ॥ १९ ॥ दातव्यमिति यद्दानं दीयतेऽनुपकारिणे । देशे काले च पात्रे च तद्दानं सात्विकं स्मृतं ॥
२० ॥ यत्तु प्रत्युपकारार्थं फलमुद्दिश्य वा पुनः । दीयते च परिक्लिष्टं तद्राजसमुदाहृतं ॥ २१ ॥
अदेशकाले यद्दानमपात्रेभ्यश्च दीयते ॥ असत्कृतमवज्ञातं तत्तामसमुदाहृतं ॥ २२ ॥ ॐ तत्सदि
ति निर्देशो ब्रह्मणस्त्रिविधः स्मृतः । ब्राह्मणास्तेन वेदाश्च यज्ञाश्च विहिताः पुरा ॥ २३ ॥ तस्मादो

दाहृत्य यज्ञदानतपःक्रियाः ॥ प्रवर्तन्ते विधानोक्ताः सततं ब्रह्मवादिनां ॥ २४ ॥ तदित्यनभिसं
धाय फलं यज्ञतपःक्रियाः ॥ दानक्रियाश्च विविधाः क्रियंते मोक्षकांक्षिभिः ॥ २५ ॥ सद्भावे सा
धुभावे च सदित्येतत्प्रयुज्यते ॥ प्रशस्ते कर्मणि तथा सच्छब्दः पार्थ युज्यते ॥ २६ ॥ यज्ञे तपसि दाने च
स्थितिः सदिति चोच्यते ॥ कर्म चैव तदर्थीयं सदित्येवाभिधीयते ॥ २७ ॥ अश्रद्धया हुतं दत्तं तपस्तप्तं
कृतं च यत् ॥ असदित्युच्यते पार्थ न च तत्प्रेत्य नो इह ॥ २८ ॥ इति श्रीभगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्र
ह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे त्रिगुणविभागयोगो नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥ अ

र्जुन उवाच ॥ संन्यासस्य महाबाहो तत्वमिच्छामि वेदितुं ॥ त्यागस्य च हृषीकेश पृथक्केशिनिषूदन ॥
१ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ काम्यानां कर्मणां न्यासं संन्यासं कवयो विदुः ॥ सर्वकर्मफलत्यागं प्राहु
स्त्यागं विचक्षणाः ॥ २ ॥ त्याज्यं दोषवदित्येके कर्म प्राहुर्मनीषिणः ॥ यज्ञदानतपःकर्म न त्याज्य
मिति चापरे ॥ ३ ॥ निश्चयं शृणु मे तत्र त्यागे भरतसत्तम ॥ त्यागो हि पुरुषव्याघ्र त्रिविधः संप्रकी
र्तितः ॥ ४ ॥ यज्ञदानतपःकर्म न त्याज्यं कार्यमेव तत् ॥ यज्ञो दानं तपश्चैव पावनानि मनीषिणां ॥ ५ ॥
एतान्यपि तु कर्माणि संगं त्यक्त्वा फलानि च ॥ कर्तव्यानीति मे पार्थ निश्चितं मतमुत्तमं ॥ ६ ॥ निय

तस्यतुसंन्यासःकर्मणोनोपपद्यते॥मोहात्तस्यपरित्यागस्तामसःपरिकीर्त्तितः॥७॥दुःखमित्येवय
त्कर्मकायक्लेशभयात्त्यजेत॥सकृत्वाराजसंत्यागंनैवत्यागफलंलभेत॥८॥कार्यमित्येवयत्कर्म
नियतंक्रियतेर्जुन॥संगंत्यक्त्वाफलंचैवसत्यागःसात्विकोमतः॥९॥नद्वेष्ट्यकुशलंकर्मकुशले
नानुषज्जते॥त्यागीसत्वसमाविष्टोमेधावीछिन्नसंशयः॥१०॥नहिदेहभृताशक्यंत्यक्तुंकर्माण्यशे
षतः॥यस्तुकर्मफलत्यागीसत्यागीत्यभिधीयते॥११॥अनिष्टमिष्टंमिश्रंचत्रिविधंकर्मणःफलं॥भ
वत्यत्यागिनांप्रेत्यनतुसंन्यासिनांक्वचित॥१२॥पंचैतानिमहाबाहोकारणानिनिबोधमे॥सांख्येकृतांते

प्रोक्तानिसिद्धयेसर्वकर्मणां॥१३॥अधिष्ठानंतथाकर्त्ताकरणंचपृथग्विधं॥विविधाश्चपृथक्चेष्टादै
वंचैवात्रपंचमं॥१४॥शरीरवाङ्मनोभिर्यत्कर्मप्रारभतेनरः॥न्याय्यंवाविपरीतंवापंचैतेतस्यहेत
वः॥१५॥तत्रैवंसतिकर्त्तारमात्मानंकेवलंतुयः॥पश्यत्यकृतबुद्धित्वान्नसपश्यतिदुर्मतिः॥१६॥
यस्यनाहंकृतोभावोबुद्धिर्यस्यनलिप्यते॥हत्वापिसइमांल्लोकान्नहंतिननिबध्यते॥१७॥ज्ञा
नंज्ञेयंपरिज्ञातात्रिविधाकर्मचोदना॥करणंकर्मकर्त्तेतित्रिविधःकर्मसंग्रहः॥१८॥ज्ञानंकर्मच
कर्त्ताचत्रिधैवगुणभेदतः॥प्रोच्यतेगुणसंख्यानेयथावच्छृणुतान्यपि॥१९॥सर्वभूतेषुयेनैकं

गी० ५१

भावमव्ययमीक्षते। अविभक्तं विभक्तेषु तज्ज्ञानं विद्धि सात्विकं ॥२०॥ पृथक्त्वेन तु यज्ज्ञानं नानाभावान्
पृथग्विधान्। वेत्ति सर्वेषु भूतेषु तज्ज्ञानं विद्धि राजसं ॥२१॥ यत्तु कृत्स्नवदेकस्मिन् कार्ये सक्तमहैतुकं
अतत्वार्थवदल्पं च तत्तामसमुदाहृतं ॥२२॥ नियतं संगरहितमरागद्वेषतः कृतं ॥ अफलप्रेप्सुना क
र्म यत्तत्सात्विकमुच्यते ॥२३॥ यत्तु कामेप्सुना कर्म साहंकारेण वा पुनः। क्रियते बहुलायासं तद्रा
जसमुदाहृतं ॥२४॥ अनुबंधं क्षयं हिंसामनवेक्ष्य च पौरुषं ॥ मोहादारभ्यते कर्म तत्तामसमुदाहृतं
॥२५॥ मुक्तसंगोनहंवादी धृत्युत्साहसमन्वितः ॥ सिद्ध्यसिद्ध्योर्निर्विकारः कर्ता सात्विक उच्यते ॥२६ ५१

रागी कर्मफलप्रेप्सुर्लुब्धो हिंसात्मकोऽशुचिः। हर्षशोकान्वितः कर्ता राजसः परिकीर्तितः ॥२७॥ अ
युक्तः प्राकृतः स्तब्धः शठो नैकृतिकोऽलसः। विषादी दीर्घसूत्री च कर्ता तामस उच्यते ॥२८॥ बुद्धेर्भेदं धृ
तेश्चैव गुणतस्त्रिविधं शृणु। प्रोच्यमानमशेषेण पृथक्त्वेन धनंजय ॥२९॥ प्रवृत्तिं च निवृत्तिं च का
र्याकार्ये भयाभये। बंधं मोक्षं च या वेत्ति बुद्धिः सा पार्थ सात्विकी ॥३०॥ यया धर्ममधर्मं च कार्यं
चाकार्यमेव च। अयथावत्प्रजानाति बुद्धिः सा पार्थ राजसी ॥३१॥ अधर्मं धर्ममिति या मन्यते तमसा
वृता। सर्वार्थान्विपरीतांश्च बुद्धिः सा पार्थ तामसी ॥३२॥ धृत्या यया धारयते मनःप्राणेंद्रियक्रि

या योगेनाव्यभिचारिण्या धृतिः सा पार्थ सात्विकी ॥ ३३ ॥ यया तु धर्मकामार्थान्धृत्या धारयतेर्जु
न प्रसंगेन फलाकांक्षी धृतिः सा पार्थ राजसी ॥ ३४ ॥ यया स्वप्नं भयं शोकं विषादं मदमेव च नवि
ति मुंचति दुर्मेधा धृतिः सा पार्थ तामसी ॥ ३५ ॥ सुखं त्विदानीं त्रिविधं शृणु मे भरतर्षभ ॥ अभ्यासाद्रमते यत्र
दुःखांतं च निगछति ॥ ३६ ॥ यत्तदग्रे विषमिव परिणामेमृतोपमं ॥ तत्सुखं सात्विकं प्रोक्तमात्मबु
द्धिप्रसादजं ॥ ३७ ॥ विषयेंद्रियसंयोगाद्यत्तदग्रेमृतोपमं ॥ परिणामे विषमिव तत्सुखं राजसं स्मृतं
॥ ३८ ॥ यदग्रे चानुबंधे च सुखं मोहनमात्मनः ॥ निद्रालस्यप्रमादोत्थं तत्तामसमुदाहृतं ॥ ३९ ॥

न तदस्ति पृथिव्यां वा दिवि देवेषु वा पुनः ॥ सत्वं प्रकृतिजैर्मुक्तं यदेभिः स्यात्त्रिभिर्गुणैः ॥ ४० ॥ ब्राह्म
णक्षत्रियविशां शूद्राणां च परंतप ॥ कर्माणि प्रविभक्तानि स्वभावप्रभवैर्गुणैः ॥ ४१ ॥ शमो दमस्तप
ः शौचं क्षांतिरार्जवमेव च ॥ ज्ञानं विज्ञानमास्तिक्यं ब्रह्मकर्म स्वभावजं ॥ ४२ ॥ शौर्यं तेजो धृतिर्दाक्ष्यं
युद्धे चाप्यपलायनं ॥ दानमीश्वरभावश्च क्षात्रं कर्म स्वभावजं ॥ ४३ ॥ कृषिगोरक्ष्यवाणिज्यं वैश्य
कर्म स्वभावजं ॥ परिचर्यात्मकं कर्म शूद्रस्यापि स्वभावजं ॥ ४४ ॥ स्वे स्वे कर्मण्यभिरतः संसिद्धिं ल
भते नरः ॥ स्वकर्मनिरतः सिद्धिं यथा विंदति तच्छृणु ॥ ४५ ॥ यतः प्रवृत्तिर्भूतानां येन सर्वमिदं ततं ॥

T/o
५९

स्वकर्मणा तमभ्यर्च्य सिद्धिं विंदति मानवः ॥ ४६ ॥ श्रेयान्स्वधर्मो विगुणः परधर्मात्स्वनुष्ठितात् । स्वभा
वनियतं कर्म कुर्वन्नाप्नोति किल्बिषं ॥ ४७ ॥ सहजं कर्म कौंतेय सदोषमपि न त्यजेत् । सर्वारंभा हि दोषे
णा धूमेनाग्निरिवावृताः ॥ ४८ ॥ असक्तबुद्धिः सर्वत्र जितात्मा विगतस्पृहः । नैष्कर्म्यसिद्धिं परमां संन्य
ासेनाधिगच्छति ॥ ४९ ॥ सिद्धिं प्राप्तो यथा ब्रह्म तथाप्नोति निबोध मे । समासेनैव कौंतेय निष्ठा ज्ञानस्य
या परा ॥ ५० ॥ बुद्ध्या विशुद्धया युक्तो धृत्यात्मानं नियम्य च । शब्दादीन्विषयांस्त्यक्त्वा रागद्वेषौ व्युद
स्य च ॥ ५१ ॥ विविक्तसेवी लघ्वाशी यतवाक्कायमानसः । ध्यानयोगपरो नित्यं वैराग्यं समुपाश्रितः ॥ ५९

॥ ५२ ॥ अहंकारं बलं दर्पं कामं क्रोधं परिग्रहं । विमुच्य निर्ममः शांतो ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥ ५३ ॥
ब्रह्मभूतः प्रसन्नात्मा न शोचति न कांक्षति । समः सर्वेषु भूतेषु मद्भक्तिं लभते परां ॥ ५४ ॥ भक्त्या
मामभिजानाति यावान्यश्चास्मि तत्वतः । ततो मां तत्वतो ज्ञात्वा विशते तदनंतरं ॥ ५५ ॥ सर्वकर्मा
ण्यपि सदा कुर्वाणो मद्व्यपाश्रय । मत्प्रसादादवाप्नोति शाश्वतं पदमव्ययं ॥ ५६ ॥ चेतसा सर्वक
र्माणि मयि संन्यस्य मत्परः । बुद्धियोगमुपाश्रित्य मच्चित्तः सततं भव ॥ ५७ ॥ मच्चित्तः सर्वदुर्गाणि
मत्प्रसादात्तरिष्यसि । अथ चेत्त्वमहंकारान्न श्रोष्यसि विनंक्ष्यसि ॥ ५८ ॥ यदहंकारमाश्रित्य

न योत्स्य इति मन्यसे । मिथ्यैष व्यवसायस्ते प्रकृतिस्त्वां नियोक्ष्यति ॥ ५९ ॥ स्वभावजेन कौन्तेय निबद्धः
स्वेन कर्मणा । कर्तुं नेच्छसि यन्मोहात्करिष्यस्यवशोपि तत् ॥ ६० ॥ ईश्वरः सर्वभूतानां हृद्देशेर्जुन ति-
ष्ठति । भ्रामयन्सर्वभूतानि यंत्रारूढानि मायया ॥ ६१ ॥ तमेव शरणं गच्छ सर्वभावेन भारत । तत्प्रसा-
दात्परां शांतिं स्थानं प्राप्स्यसि शाश्वतं ॥ ६२ ॥ इति ते ज्ञानमाख्यातं गुह्याद्गुह्यतरं मया । विमृश्यैतदशे-
षेण यथेच्छसि तथा कुरु ॥ ६३ ॥ सर्वगुह्यतमं भूयः शृणु मे परमं वचः । इष्टोसि मे दृढमिति ततो वक्ष्या-
मि ते हितं ॥ ६४ ॥ मन्मना भव मद्भक्तो मद्याजी मां नमस्कुरु । मामेवैष्यसि सत्यं ते प्रतिजाने प्रियोसि मे

॥ ६५ ॥ सर्वधर्मान्परित्यज्य मामेकं शरणं व्रज । अहं त्वां सर्वपापेभ्यो मोक्षयिष्यामि मा शुचः ॥ ६६ ॥ इ-
दं ते नातपस्काय नाभक्ताय कदाचन । न चाशुश्रूषवे वाच्यं न च मां योभ्यसूयति ॥ ६७ ॥ य इदं परमं गुह्यं
मद्भक्तेष्वभिधास्यति । भक्तिं मयि परां कृत्वा मामेवैष्यत्यसंशयः ॥ ६८ ॥ न च तस्मान्मनुष्येषु कश्चि-
न्मे प्रियकृत्तमः । भविता न च मे तस्मादन्यः प्रियतरो भुवि ॥ ६९ ॥ अध्येष्यते च य इमं धर्म्यं संवादमाव-
योः । ज्ञानयज्ञेन तेनाहमिष्टः स्यामिति मे मतिः ॥ ७० ॥ श्रद्धावाननसूयश्च शृणुयादपि यो नरः ।
सोपि मुक्तः शुभाँल्लोकान्प्राप्नुयात्पुण्यकर्मणां ॥ ७१ ॥ कच्चिदेतच्छ्रुतं पार्थ त्वयैकाग्रेण चेतसा । क-

गी० ६१

च्चिदज्ञानसंमोहः प्रनष्टस्तेधनंजय ॥ ७२ ॥ अर्जुन उवाच ॥ नष्टोमोहःस्मृतिर्लब्धात्वत्प्रसादान्मयाच्युत
स्थितोस्मिगतसंदेहः करिष्येवचनंतव ॥ ७३ ॥ संजय उवाच ॥ इत्यहंवासुदेवस्यपार्थस्यचम
हात्मनः । संवादमिममश्रौषमद्भुतंरोमहर्षणं ॥ ७४ ॥ व्यासप्रसादाछ्रुतवानेतद्गुह्यमहंपरं । योगंयो
गेश्वरात्कृष्णात्साक्षात्कथयतःस्वयं ॥ ७५ ॥ राजन्संस्मृत्यसंस्मृत्यसंवादमिममद्भुतं । केशवार्जुन
योःपुण्यंहृष्यामिचमुहुर्मुहुः ॥ ७६ ॥ तच्चसंस्मृत्यसंस्मृत्यरूपमत्यद्भुतंहरेः । विस्मयोमेमहान्
राजन्हृष्यामिचपुनःपुनः ॥ ७७ ॥ यत्रयोगेश्वरःकृष्णोयत्रपार्थोधनुर्धरः । तत्रश्रीर्विजयोभूति ६१